

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Кафедра політичних наук

ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛІЗМУ У СУЧАСНІЙ ЄВРОПІ

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності 052 - Політологія
освітнього рівня «Магістр»

студента
II курсу ОР «Магістр»
денної форми навчання
Євгенія Тимошевича

Науковий керівник -
доктор. політ. н., доцент
Петро Олещук

Допущено до захисту:
Завідувач кафедри,
професор Шляхтун П.П. _____

Київ – 2021

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ I. Формування націоналізму в сучасній Європі	6
Розділ II. Об'єктно-суб'єктні взаємини сучасного націоналізму і політичного лідерства	46
Висновки	66
Список використаних джерел	72

ВСТУП

Актуальність теми дослідження: Полягає в тому, що сучасний світ, хутка міняється, через глибокі трансформації у сфері національних стосунків. Глобалізація проникає в усі, навіть найвіддаленіші точки світу. Сьогодні можливо виявити дію двох протилежних, але об'єктивно взаємозв'язаних тенденцій. З одного боку, інтеграційні процеси (розширення ЄС, НАТО, та інш.) посилюються, зростає прагнення здолати етнічні і культурні відмінності, а це вимагає певного зниження значущості національного перед глобальним і універсальним, у віддаленій перспективі національні держави можуть замінити великі конфедерації та блоки. Це є характерною рисою глобалізаційного процесу, які охопив весь світ. З іншого боку, в суспільствах зберігається присутність етнічного чинника, більше того, у ряді сфер соціального життя він має домінуючий вплив. Націоналізм виступає у сучасному світі потужною політичною силою. Безумовно можна констатувати, актуальність цього явища і певне зростання націоналістичних рухів в державах європейського континенту зокрема в державах з розвинутою демократичною системою. Націоналізм називають однією з найбільш значимих ідеологічних систем. Навколо проблем, що породжуються націоналізмом, причин його прояву і характеру проявів йдуть наукові і політичні спори.

Якщо подивитися в глиб сторінок історії, то можна помітити, що націоналізм є природною і неминучою ідеологічною основою нової державності, а міжнаціональні колізії у багатьох багатонаціональних країнах по своїх масштабах, тривалість і інтенсивності значно перевершують класові і інші типи соціальних конфліктів. Можна стверджувати, що конфлікти на національному ґрунті існували на всьому

протязі людської історії і існуватимуть до тих пір, поки збережуться національні і расові відмінності.

Усі існуючі держави багатонаціональні, а політичні межі не завжди співпадають з етнічними яскравим приміром служить СРСР, в якому кордони союзних республік багато в чому були розставлені штучно, що після його розвалу, призвело до безлічі етнічних конфліктів, часто більшість сучасних військових конфліктів в той або іншій ступені пов'язана з національними або расовими відмінностями. Приналежність окремого індивідуума або групи до країни або народу надзвичайно складна і рухлива, людина не являється і не може бути частиною моноліту. Крім того, безліч територій є предметом домагань відразу декількох народів, що висуюють в рівній мірі серйозні домагання на ці території. Можна сказати, що як правило багатонаціональні суспільства спочатку менш стабільні, чим етнічно однорідні суспільства, і суть національного питання зводиться до того, яка з двох протилежних тенденцій – відцентрова або доцентрова – візьме верх і виявиться домінуючою.

Висока затребуваність в націоналістичній ідеології, обумовлена значними «вигодами» цієї ідеології. Пошук «ворогів» держави відволікає від внутрішніх проблем, не даючи рейтингу правлячої політичної сили різко падати. Цим прийомом користується безліч політиків. Російські правлячі круги, вічно шукають внутрішніх і зовнішніх ворогів, які заважають зростанню російської економіки.

На сьогодні яскраво виражені дві політичні тенденції, які безпосередньо пов'язані з явищем націоналізму: одні сили прагнуть перекласти політичну владу з рівня держави-нації на рівень внутрішньо національних регіонів і груп, інші – підняти її на рівень міжнаціональних агентств і організацій. Інтеграційні процеси, якими було охоплено багато країн світу, свідчить нам про те, що наше суспільство вступило в нову стадію модернізації – стадію постіндустріального і інформаційного розвитку. З одного боку, об'єднувальні процеси ведуть до послаблення ролі

національних держав, проте, одночасно з цим можна спостерігати посилення процесів регіоналізації і зростання національного сепаратизму.

Відповідна проблематика частково досліджується в працях зарубіжних науковців, таких як Смит, Э. Андерсон. Аналізуючи питання теоретичної розробленості поняття, необхідно звернути увагу на праці представників західної політичної науки, зокрема таких як. Е. Геллнер, які розробив чітку класифікацію націоналізму. М. Вебер які був одним «піонерів» вивчення проблематики політичного лідерства, класиків політичної філософії Дж. Локка і Т. Гоббса. Психологічні аспекти націоналізму та політичного лідерства у своїх роботах зацікавив К. Юнг та Э. Фромм.

Якщо говорити про вітчизняних дослідників, то передусім варто згадати таких, як Н. Бердяєв. Питання політичної у своїх роботах такі авторитетні дослідники: професор Шульга М.А.

Однак, попри достатньо розробленої наукової бази на дану проблематику, що стала темою для досліджень визначних спеціалістів, ще досі науковцями не досягнуто спільної думки щодо визначення ролі та місця націоналізму, їх видів і засобів.

Метою роботи: дослідити феномен націоналізму в європейських країнах.

У відповідності з метою дослідження перед нами стоять такі **завдання:**

1. Дослідити становлення націоналізму у сучасній Європі
2. Проаналізувати розвиток націоналізму у сучасних країнах Європи
3. Визначити вплив націоналізму на сучасне політичне лідерство у країнах Європи

Об'єктом дослідження: Націоналізм як політичний феномен.

Предмет дослідження: Визначення особливостей націоналізму у країнах сучасної Європи

Методи дослідження: історичний метод, аналіз, системний метод, метод аналогії, синтез, структурно-функціональний, біхевіоральний,

Методологічною та інформаційною основою роботи є наукові праці, матеріали періодичних видань, ресурси з мережі Інтернет, нормативно-правові акти. Матеріалами для дослідження стали агітаційні й умовно агітаційні матеріали. До умовно агітаційних відносимо інтерв'ю, статті, репортажі, що відображають головні посили (з допомогою прямої мови, цитат), але не належать до політичної реклами та автори їх намагаються зробити вигляд неупередженості викладу.

Структура роботи містить вступ, три основних розділи, загальні висновки, список використаних джерел та додатки. Загальний об'єм роботи складає 79 стор. Основний зміст дослідження розміщено на 68 стор. Список використаних джерел має 70 найменувань.

РОЗДІЛ 1

Аж до епохи Нового часу термін нація вживався украй рідко і мав досить невизначений характер. Але якщо термін «нація» має досить довгу історію, то термін «націоналізм» з'являється лише в XVIII ст. Термін «націоналізм» був запропонований І. Готфрідом Гердером (*nationalismus*). Його розвиток тісно пов'язаний із розпадом станового поділу суспільства, який існував в історичну епоху між раннім Феодалізмом та Індустріалізацією. Сам націоналізм і сучасне значення терміну «нація» повною мірою неможливо зрозуміти, зіходячи з культурної своєрідності різних націй або сучасних держав, що надали націоналізму його особливе політичне значення. Але незважаючи на усю очевидну важливість націоналізму міжкультурних відмінностей, не може повною мірою пояснити їх. Одним з найбільш важливих чинників появи держав було формування держав-націй. Воно привело до професійних і регулярних армій, що склалися з його громадян, зростання адміністративної уніфікації, будівництва доріг, мовної стандартизації, поширенім систем народної освіти і багатьох інших змін. Усі ці зміни сприяли виникненню нової свідомості національної ідентичності.

До періоду Нового часу термін «нація» мав на увазі певну спільність людей, які були зв'язані між собою загальним місцем народження і культурою [1, с. 43]. Розглядаючи специфічну природу нації, Н. Бердяєв підкреслював, що вона формується як вираз особливостей культурно-історичного розвитку спочатку відокремленої рамками природних умов існування етнічної спільності людей, а, отже, і виступає за перевагою культурно-історичним, а не абстрактно-соціологічним поняттям. Однак ніякі раціонально виводимо ознаки її буття не можуть містити в собі вичерпне визначення нації.

Націоналізм – це доктрина, винайдена в Європі на початку XIX р. Перші появи націоналізму, зв'язують з такими етапними історичними

подіями як Голландська і Англійська революції. Поштовхом же для вступу Європи в «століття націоналізму» стала Велика французька революція [6, с. 33].

Два останні століття в історії людства визначаються багатьма дослідниками як «ера націоналізму», оскільки саме в цей період націоналістична доктрина запанувала в умах освічених класів безлічі спільнот, а національний принцип держави отримав визнання і реалізацію в багатьох країнах світу, поширився на весь Європейський континент, країни Південної Америки, Азії та Африки. Переможний рух націоналізму відбувався окремими хвилями, які, як правило, збігалися з гострими катаклізмами в суспільному житті – війнами, революціями, викликаючи їх або стаючи їх наслідками. Слід зазначити, що серед фахівців не існує єдиної думки щодо часу і місця народження націоналізму. Одні вважають, що вперше він виник в Англії XVI ст. (Л. Грінфелд), інші називають Англію і Голландію XVII ст., Північну Америку кінця XVIII ст. (Г. Кон і Л. Снайдер). І. Кедорі відносить народження ідеології націоналізму до 1806 р. – дати оприлюднення «Звернення до німецької нації» Й.Г. Фіхті. Але щодо початку епохи націоналізму є досить узгоджена позиція. Її зазвичай пов'язують з часом Великої французької революції. [67].

Серед найважливіших ендогенних (внутрішніх) передумов появи та розвитку націоналізму можна виділити наступні:

- Стандартизація мови. Протягом майже всієї своєї історії людської спільноти, що жили поруч і навіть в рамках одного держу дарування, говорили різними мовами і часом не розуміли один одного. Так, під час «Великої французької революції» лише половина громадян Франції могла говорити французькою, і тільки приблизно 10% говори цією мовою «правильно»; останнім за часом прикладом є Італія, де на момент становлення держави лише дві або три італійця зі ста дійсно використовували у себе вдома італійський мову, а не безліч різних діалектів [22, с. 51]. В Україні

процес стандартизації мови завершився лише в радянський період, але до сих пір в залежності від регіону мова може істотно різнитися. Це обумовлено тим, що різні частини сучасної української держави входили до складу різних держав (Російська імперія, Австро-Угорщина, Річ Посполита). При цьому письмової української мови до кінця XVIII ст. практично не існувало. В офіційному діловодстві використовувалися в залежності від регіону польська, російська, австрійська (німецька) тощо. З точки зору історика Е. Хобсбаума, стандартизації мови була необхідна для демократизації політики. Історик і соціолог Е. Геллнер, дотримуючись іншої пояснювальної парадигми, вважає, що стандартизація мови була необхідна для забезпечення можливості промислового виробництва в рамках капіталістичної економіки. Стандартизація мови була забезпечена розвитком книгодрукування, яке перетворилося на індустрію, породивши феномен «друкованого капіталізму» (Б. Андерсон).

- Розвиток нових форм комунікації внаслідок появи універсальної знакової системи у вигляді стандартизованої мови. Це робить можливим не тільки швидку передачу інформації на великі відстані, але і вироблення єдиної позиції на основі зазначеної інформації. «Піонерами» в цьому напрямку стали радіо і телеграф. Які витіснило спочатку телебачення, а потім Інтернет. На розвиток комунікації також суттєво вплинув розвиток авіації та мережі залізничних доріг.
- Народження популярної культури, заснованої стандартизованою мовою і, як наслідок, потенційно доступної широким масам. В даному випадку під популярною культурою розуміється сукупність норм, правил, традицій тощо, вироблених інтелігенцією на основі синтезу елементів високої культури привілейованих класів та

народної культури з метою формування уявлення про єдність спільноти, яка проживає на певній території.

- Демократизація суспільного життя і розвиток соціальної мобільності. На відміну від агарних товариств, де соціальна мобільність була обмежена, товариства індустріального капіталізму характеризуються високим ступенем соціальної мобільності. В рамках все зростаючих контактів на самому різному рівні, формується уявлення про наявність спільноти, яка в умовах руйнування традиційного середовища і наростання аномії забезпечує психологічний комфорт і безпеку. Одночасно під впливом інтелектуальних еліт формувалося уявлення про народ як єдине джерело суверенітету держави і влади.
- Поява шару інтелектуальних еліт (інтелігенції), зацікавлених у пропаганді ідей націоналізму. До зазначених еліт належали або представники непривілейованих класів, або представники колоніальних еліт європейських імперій, які в рамках політичних і правових відносин держав. Доля представників зазначених верств в даному випадку залежала або від формування своїх держав (у разі колоніальних еліт), або від демократизації політичного життя і знищення «старого порядку».

Серед екзогенних (зовнішніх) передумов можна виділити такі:

- Територізація держави. Протягом більшої частини своєї історії людство жило в рамках великих династичних імперій, межі яких були проникні і нечіткі, а суверенітет був розпливчастий і часом складно визначимо. Внаслідок того, що кордони держав постійно змінювалися залежно від воєн і династичних шлюбів, населення не знало не тільки імені монарха, але і до якої держави воно зараз належить. Поступово династичний принцип формування держави поступався місцем «протонаціональному», а проникність і часом

навіть відсутність кордонів – громадянській приналежності населення [70].

- Націоналізація армії. Питання формування армії на основі «національної міліції» вперше в Новий час було підняте італійським мислителем Н. Макіавеллі. Він не тільки обґрунтував перемайне національної армії перед найманцями в трактаті «Про військове мистецтво», але і спробував створити національну міліцію для правителів Флоренції. Однак в силу нестачі часу і фінансування експеримент виявився невдалим. Його реалізація була відкладена. В часи середніх віків армії формувалися з найманців і васалів, яких монарх залучав на службу в разі військового конфлікту. Процес формування регулярних армій розтягнувся на кілька століть, коли в XVII ст. європейські монархи почали реалізовувати проекти з формування армій на основі принципу національності (У. Мак-Ніл). Однак лише до періоду Великої Французької революції 1789 р. зміни у військовому мистецтві, технологічні досягнення, територізація держави та спільна демократизація суспільного життя забезпечили поширення принципу формування армії за національною ознакою.

Крім передумов, які визначили появу націоналізму, необхідно відзначити ряд ідей, що лягли в основу сучасного націоналізму.

- Ідея про історичні та неісторичні народи. Ідея історичних і неісторичних народів, що з'явилася і отримала свій початковий розвиток в рамках німецької класичної філософії, по суті послужила основою для формування таких ідеологічних форм, як «шовінізм», «нацизм і фашизм». Суть ідеї полягає в поділі людства на народи (нації), що творять історію, і народи (нації), в силу своїх духовних якостей суб'єктами історії не є. Першим мислителем, який розділив народи на дві групи, став Ф. Шеллінг, для якого зарахування народу до історичних було можливим у

тому випадку, якщо народ здатний до здійснення якоїсь абсолютної ідеї, будь то ідея добра, правди або краси. Відповідно, неісторичні народи – народи, існування яких не одухотворене якоюсь безумовною ідеєю. Сприймавши дану ідею, сучасник Шеллінга, В.Ф. Гегель доповнив її, помістивши народи в історичну перспективу. На відміну від «історичних народів» Шеллінга, «історичні народи» В. Гегеля – втілення абсолютного духу в історії. Таким чином, кожен історичний народ – один зі ступенів самопізнання абсолютного духу в історичному процесі. Останній щабель самопізнання абсолютного духу – німецький народ. Ця ідея знайшла подальше відображення в роботах Ф. Енгельса про панславізм, роздуми Б. Муссоліні, Пол Пота та інших відомих «диктаторів» про протистояння «буржуазних і пролетарських» націй.

- Ідея національного суверенітету. Вперше обґрунтування ідеї суверенітету можна знайти в роботі «Шість книг про республіку» французького мислителя Ж. Бодена. З точки зору Ж. Бодена, суверенітет – абсолютна і постійна влада держави як всередині країни, так і в міждержавних відносинах. Відповідно, найважливіша характеристика суверенітету – незалежність держави, що виражається в праві самостійно видавати і скасовувати закони, призначати вищих посадових осіб, здійснювати верховний, карбувати монети, встановлювати заходи і ваги, стягувати податки. Теорія «народного національного суверенітету» була розроблена Ж.Ж. Руссо напередодні «Великої Французької революції». З точки зору Ж.Ж. Руссо, суверенітет виступає зримим втіленням укладеного суспільного договору. Суверенітет належить народу як основному суб'єкту «суспільного договору» і виступає основоположним принципом республіканського ладу. В основі суверенітету лежить принцип

спільної волі, який визначає, що є благо для народу, а що благом не є. Суверенітет не відчужуємо і неподільним, тобто ніхто і ніщо не може позбавити народ суверенітету. Відповідно, володіючи суверенітетом, народ виступає не просто джерелом влади, але і її суб'єктом.

- Ідея національного самовизначення. Зачатки цієї ідеї знайшли перший вираз у роботах англійських філософів Т. Гоббса і Дж. Локка. Незважаючи на всі відмінності підходів Гоббса і Локка, їх роздуми про форму і зміст суспільного договору, який добровільно укладають громадяни в цілях установи політичної спільноти і формування представницьких інститутів (суверен у Т.Гоббса, влади – Дж.Локк), будуються за одним принципом. Ідеї Гоббса і Локка в їх застосуванні до ідеї національного самовизначення розвинув Дж. Мілль у роботі «Роздуми про представницьке правління». З точки зору Дж. Мілля, прагнення спільноти, яка визначила себе як націю, виступає природним почуттям. Однак реалізація цього почуття може бути обмежена в тому випадку, якщо зазначений народ змушений співіснувати з іншим народом в рамках однієї держави. У такому світлі спроба встановлення самоврядування (вільних інститутів) може наштовхнутися на опір з боку народу, що значною мірою обмежує можливість здійснювати вільний розвиток народу (нації). Відповідно, «вільні встановлення здебільшого вимагають, щоб політичні кордони збігалися з національними [56, с. 9], тобто ідея вільного розвитку народу імпліцитно передбачає свободу самовизначення.

Існують різні точки зору з приводу періодизації процесу поширення націоналізму і визначення фаз його розвитку. Найбільш визнаною вважається схема, запропонована Е. Геллнером, хоча вона і носить євроцентристський характер, не враховує ті процеси, які відбувалися в

інших регіонах земного кулі. Виходячи з визначення націоналізму як політичного принципу, який вимагає, щоб політичні та етнічні кордони збігалися, Е. Геллнер виділяє у генезисі націоналізму протягом майже двох століть п'ять стадій:

1) стадію утвердження націоналістичної ідеї (кінець XVIII - початок XIX ст., до закінчення наполеонівських воєн);

2) стадію іредентизму (з 30-х рр. XIX ст. до закінчення Першої світової війни);

3) стадію, яку він визначає як «тріумф і поразка націоналііредентизму (1918 р. – початок 30-х рр. XX ст.);

4) стадію, яку за аналогією з гаслом нацистів він називає «ніч і туман» (Nacht und Nebel). Вона охоплює передвоєнний період і період Другий світової війни);

5) стадію зниження напруженості етнічних переживань, яка почалася в післявоєнний період.

За схемою Е. Геллнера, на 1-й стадії еволюції націоналізму завершується формування націоналістичної концепції політичного устрою світу. І хоча потреба в культурній однорідності політичної спільноти ще не викликала необхідності в перегляді меж існуючих середньовічних монархій, вже тоді світ досить дозрів, щоб незабаром прислухатися до проповіді націоналізму, твердженню, що легітимними є тільки ті політичні одиниці, які мають своїм фундаментом націю, який би сенс не вкладався в це поняття. Саме це продемонстрував наступний період – епоха іредентизму. Це час, коли неухильно зростає прагнення втілити в життя формулу: «одна культура – одна держава». Найбільший сплеск національно-визвольної боротьби і рухів, спрямованих на побудову держави за національним принципом, припав на другу половину XIX ст. - початок XX ст. У цей період відбулося об'єднання Німеччини та Італії, які отримали незалежність держави, що раніше входили до складу Австро-Угорської та Оттоманської імперії (Румунія, Болгарія, Чорногорія, Сербія,

Албанія і т. д.), набирали силу процеси національного відродження народів Центральної та Східної Європи (поляків, чехів, словенців тощо). Перша світова війна стала своєрідним підсумком попередньої стадії еволюції націоналізму і відкрила новий. Е. Геллнер визначає його як «тріумф і поразка іредентизму». Можна говорити про досить вагомий «досягнення» на шляху реалізації націоналістичної ідеї (в тому тлумаченні, якого дотримується Геллнер). З карти світу остаточно зникли династичні імперії: Російська (правда, незабаром вона трансформувалася в Радянський Союз) і Австро-Угорська і інші. На їхніх уламках виникли нові держави: Чехословаччина, Угорщина, Польща, Фінляндія, Югославія, Естонія, Латвія, Литва. Отримала незалежність Ірландія, та деякі інші країни. [69].

Саме тоді вперше «право націй на самовизначення» отримало юридичне обґрунтування. Потім воно було закріплено в Декларації про надання незалежності колоніальним країнам і народам (ст. 1), яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН в 1960 р. Проте та ж Декларація фіксувала принцип територіальної цілісності держав (ст. 6). Таким чином, виникло юридичне протиріччя між принципами самовизначення і територіальної цілісності, яке, на думку багатьох фахівців, практично неможливо вирішити, оскільки, як правило, самовизначення одного народу може здійснюватися тільки за рахунок утиску прав інших. Саме ця обставина не тільки зумовила багато протиріч і конфліктів сучасного світу, але і стало причиною поразки епохи іредентизму.

Встановити такий світовий порядок, де кожна культура буде розвиватися в тих чи інших політичних кордонах можна, на думку Е. Геллнера, різними методами, зокрема шляхом асиміляції іноетнічних груп, нав'язуючи їм нову культуру і нову національну ідентичність. Тих, «хто не вписується в бажану етнічно однорідну соціально-політичну цілісність», можна вбивати; людей, які порушують цілісність культурно-політичної організації території, можна переселяти в якесь інше місце (добровільно, якщо люди самі вирішили покинути місце проживання, вважаючи його

небезпечним, або примусово); можна змінювати політичні кордони, проводячи їх таким чином, щоб культурно родинні спільності могли існувати разом. Але, підсумовує Геллнер, «якщо враховувати складність етнографічної карти Європи, цей метод навряд чи міг виявитися досить ефективним, якщо тільки не поєднувати його з іншими методами, вказаними вище» [69, 169-175 с.]. Використання виключно насильницьких методів взяла на озброєння найбільш агресивна форма націоналізму – фашизм. Масові вбивства і примусове переселення народів отримали жахливі масштаби. Не тільки нищівна поразка найбільш агресивної форми націоналізму, але і ті зміни, які відбулися в післявоєнний період, дозволили Е. Геллнеру, як і багатьом іншим дослідникам, вважати, що націоналістична доктрина перестала грати основоположну роль. На тлі бурхливого економічного розвитку, насамперед у країнах Західної Європи, відбувається знецінення націоналістичних ідей. Вони, як зазначає автор, були суттєво підірвані цінностями суспільства споживання, на яке перетворилися найбільш розвинені країни західного світу. Саме в цей період починається процес економічної і культурної конвергенції (зближення), який став початком перетворення всього світу на єдину глобальну систему. Найбільш суттєвим проявом процесу глобалізації є формування єдиного економічного простору на основі поширення досягнень науково-технічного прогресу, інтеграції фінансових ринків і капіталів, промислового виробництва. Завдяки цьому національні економіки втрачають свою замкненість, стають все більш залежними від міжнародних корпорацій, банків, в цілому – від загального стану міжнародної економіки. Про глобалізацію сучасного світу, також свідчить посилення регулятивної ролі міжнародних організацій: Міжнародного валютного фонду, Світового банку, Ради Європи та інш. Ці наднаціональні утворення все більшою мірою беруть на себе повноваження, які раніше відносилися виключно до прерогативи національних держав, все активніше впливають на їх економіку, політику, культурний розвиток.

Широке поширення засобів комунікації та масової інформації, охопили єдиною системою навіть самі віддалені куточки землі, надало людям можливість відчувати себе «громадянином світу», бути причетним до всього, що відбувається в світі, мати доступ до багатьох джерел інформації, долучитися до світової культури. Саме процес глобалізації, особливо на початкових його етапах, дав підстави сподіватися на те, що інтегративні тенденції стали домінуючими, а націоналістичні ідеології втратили своє суспільно-економічне і політичне обґрунтування. Тому «етнічний ренесанс» (саме так визначають активізацію етнонаціональних процесів в останній чверті ХХ - початку ХХІ ст.) був розцінений деякими вченими як «етнічний парадокс», тобто як несподіване явище, не відповідне сформованим поданням. Але виявилось, що сучасний стан суспільства навряд чи може розцінюватися як невідповідний загальним тенденціям суспільного розвитку. Адже постійне протиборство інтегративних і дезінтеграційних тенденцій вважається закономірною особливістю процесу історичного розвитку людства. Це підтверджується і тією еволюцією, яку пройшла націоналістична ідея. Період «тріумфу» зазвичай змінювався періодом її «поразки». Останній сплеск дезінтеграційних процесів може розцінюватися як парадоксальний лише тому, що йому дійсно передував досить довгий період «спокою» – з кінця до кінця 70-х - початку 80-х рр. ХХ ст. Слід зауважити, що цей спокій був відносним, адже в світі, в т. ч. і в країнах Заходу, постійно тліли, а іноді яскраво спалахували осередки міжнаціональних конфліктів, сепаратистські, автономістські рухи. Він був викликаний не тільки і не стільки тими проявами процесу глобалізації. Головною причиною стабілізації етнонаціональних відносин у той період стала стабільність політичного устрою світу. Після Другої світової війни він був розділений на зони впливу двох наддержав: США і Радянського Союзу, і забезпечувалася ця стабільність в т. ч. з позиції сили. Ослаблення політичного режиму в СРСР у період «перебудови», його остаточний крах

у 1991 р. кардинально змінили весь міжнародний устрій і помітно вплинули на стан етнонаціональних процесів, особливо у Східній Європі.

Які факти свідчать про те, що людство в черговий раз переживає процес глобальної дезінтеграції на етнічній основі? Що дає можливість говорити про «повернення націоналізму»? Найбільш вагомою підставою для цього стало виникнення на початку 90-х рр. ХХ ст. нових національних держав. В результаті розпаду СРСР і Югославії, роз'єднання Чехословаччини і інш. чисельність міжнародно визнаних і невизнаних держав, які заявили про свій суверенітет, значно збільшилася. Сепаратистські, автономістські настрої і рухи заявляють про себе практично у всіх регіонах сучасного світу. Досить перерахувати ті зони напруженості, які існують у «західному світі». Це баскська і каталонська проблеми в Іспанії; корсиканське питання у Франції; перманентно виникають «тертя» між фламандською і валлонською частинами населення Бельгії; шотландський, сепаратизм у Великобританії, не кажучи про «вибухонебезпечний» Ольстер та ірландську проблему взагалі. Не можна не згадати той факт, що тільки незначна перевага в чисельності противників відділення провінції Квебек від Канади (а це питання уряд Канади було змушено винести на референдум) дозволило зберегти цілісність країни.

Хоча розпуск РСРС відбувся мирним шляхом, йому передували і відбулися вже після цієї події численні міжетнічні та міжнаціональні конфлікти – криваві міжетнічні зіткнення в Сумгаїті, Баку, Фергане, Оше, Якутії, Таджикистані і т. д., війни між Молдовою і Придністров'ям, Вірменією та Азербайджаном; грузино-абхазький і грузино-осетинський збройні конфлікти, війна в Чечні. Загалом остання чверть ХХ ст. – початок ХХІ ст. характеризуються численними проявами агресивного націоналізму аж до етнічних чисток – в Югославії, ряді африканських держав. Наведені факти: структурування населення за національно-державному принципу, який продовжився наприкінці ХХ – початку ХХІ ст., широке поширення

сепаратистських, автономістських рухів, збройних зіткнень на етнічній або національній основі є свідченням того, що центральна доктрина націоналізму зберігає свою значимість, а націоналістична ідеологія – свою здатність мобілізувати людей на політичні дії для захисту своїх національних інтересів. При цьому не має значення, є вони справжніми чи неправильно понятими.

Про перехід до постнаціоналістичної стадії розвитку можна говорити лише щодо окремих країн Західної Європи. Але і там в останнє час все більшого поширення набувають ксенофобські настрої, все більшу підтримку знаходять радикально-націоналістичні партії і рухи, які взяли на своє озброєння гасла захисту «корінного населення» від чужинців, мігрантів, біженців тощо, аргументуючи це не тільки економічними, а й націоналістичними міркуваннями. Чергова хвиля націоналізму, що охопив в останню чверть ХХ ст. не тільки країни «третього світу» і колишнього «соціалістичного табору», але і багато європейських держав з усталеною демократичною системою, змусила вкотре задуматися: чи є така історична конструкція, як національна держава, необхідним і закономірним етапом всесвітньої історії, або це хибний шлях, обраний людством під впливом ідей французьких просвітителів і в результаті утвердження моделі цивільної нації, яка стала загальноновизнаною в сучасну епоху? І якщо диференціація людства по національно-державному принципу була помилковою, то чи можна цю помилку виправити? Від відповіді на ці питання залежить прогноз подальшого світоустрою і подальшої дієвості націоналістичної доктрини.

З одного боку, останнім часом все більш стійкою є тенденція руху соціуму до широкої громадянської єдності. Перший крок у цьому напрямку був зроблений зі створенням «Об'єднання вугілля і сталі» які переріс до Європейського союзу, взяв на себе багато функцій суверенних національних держав, що увійшли до його складу. Цей «експеримент», якщо він виявиться вдалим, може надалі призвести до подолання

жорсткого розмежування людства на нації-держави. Саме формування «єдиної Європи» ці як виразився В. Черчіль до «Злучених Штатів Європи» дає підстави говорити про перспективу згасання ролі націоналізму в сучасному світі. Як вважає французький політолог і соціолог М. Доган, країни Західної Європи вже знаходяться в «постнаціоналістичній стадії» існування, прагнучі до наднаціонального співробітництва в результаті тих глибинних процесів економічного, соціального, культурного і політичного взаємопроникнення, які сьогодні відбуваються.

З іншого боку, є все більше підстав для висновку про подальші спроби кожного етносу побудувати свій власний «державний дах». Висловлюється думка, що існування політичних спільнот у майбутньому стане неможливим. На це, зокрема, вказує американський етнополітолог Дж. Комарофф, який вважає, що «процеси глобалізації та етнізації» є двома сторонами єдиної всесвітньої сили, які немов «зверху і знизу» підточують національну державу і на наших очах руйнують його. А це означає, що націоналізм і надалі буде зберігати свою роль і значимість.

Націоналістичний дискурс – це один з найбільш важливих елементів глобального культурного розвитку. Він привів до трансформації культурних особливостей в етнічності і вплинув на процес формування самої держави. Навіть незважаючи на наявність у неї глибоких етнокультурних коренів, вона формувалася в процесі створення держави, у тому числі війнами і комунікаційними інфраструктурами. Існує безліч визначень терміну «нація»: одного, загальноприйнятого в політичній науці не існує. В якості одного з варіантів цього визначення можна звернутися до роботи Б. Андерсона «Роздуму про витоки і поширення націоналізму». Б. Андерсон запропонував визначення нації: як уявлене політичне співтовариство, неминуче обмежене, але в той же час суверенне. Уявний характер означає не те, що нації не існує в принципі. Б. Андерсон говорив про те, що кожна людина, що вважає себе частиною нації, не знає і ніколи не упізнає усіх інших представників тієї ж нації, проте при цьому він може

співвідноситися з нацією як з цілим. Він, як і інші представники модерністських підходів, розглядає націю і націоналізм як феномени «Нового часу» і «ери капіталізму». Поява нації відтворює для індивіда осмислену і зрозумілу картину світу, втрачену після занепаду релігійної складової світогляду в епоху Реформації і Просвіти. Націоналізм повному зв'язує поняття влади, часу і суспільства. Тому, ідея безсмертя душі у свідомості індивіда, як би змінюється вічним існуванням в нації через чергу поколінь. «Уявними співтовариствами» Б. Андерсон, називав будь-які об'єднання, які виходять за межі взаємодії «лицем до лиця», тобто співтовариства, де спільність представляється абстрактне, а не реально. Проте, усі нації уявляються як обмежені, оскільки жодна з них не претендує на те, щоб охопити собою усе людство, і суверенні, оскільки кожна нація мислиться як джерело власної влади [2, с. 13].

Також необхідно звернути увагу на ідеологію, яка тісно пов'язана з формуванням і інституціоналізацією ідей нації і національної держави. Вони виникли майже одночасно, виражаючи інтереси «третього стану» – буржуазії. Поширення ринкових стосунків і розширення зон вільної торгівлі, з одного боку, призводить до посилення і зближення різних народів, з іншої – заохочують протекціонізм і ізоляціоністські настрої, тим самим сприяє виникненню націоналізму і етнічних конфліктів.

Очевидно, що націоналізм в сучасному розумінні – порівняно недавнє явище, він виникає саме у зв'язку із становлення нації. Б. Андерсон вважає, що умовою для поширення націоналізму стала поява розвитку друку, внаслідок чого виникла можливість синхронізації думок і почуттів великого числа людей. Це дало можливість створювати спільності людей, які, навіть не знаючи один одного, проте сприймали події, що відбуваються, схожим чином [2, с. 59].

Націоналізм певною мірою «підірвав» позиції «старого» монархічного порядку і сприяв легітимації «нового» – буржуазного суспільного устрою. Дуже цікаво виразився про з приводу націоналізму Е.

Кіс. Він сказав наступне: «Деякі форми націоналізму можуть пройти через процес демістифікації і зберегти при цьому свою легітимність і силу». Люди можуть відчувати себе французами, поляками або євреями і ідентифікувати себе з цими культурами навіть в тих випадках, коли вони усвідомлюють усю штучність і відносну історичну молодість їх створення. Націоналізм може наділяти людей почуттям власної гідності і приналежності до суспільства, що відповідає вічним потребам людини" [1, с. 72].

Розвиток націоналізму як ідеологічної і світоглядної доктрини спочатку пішло по двох основних напрямках, які перепліталися і конфліктували між собою, і в той же час підтримували один одного. Якщо за основу людської спільності узяти систему, то ці дві течії в націоналізмі можна розрізнити по відношенню цієї спільності до її середовища і до її елементів – дрібніших спільностей. Інакше кажучи, націоналізм одночасно виступає як ідеологія «об'єднання і ідеологія розділення». Ідеологія тісним чином пов'язана з формуванням та інституціоналізацією ідей нації та національної держави. Більш того, протягом останніх декількох століть ідеологія і націоналізм доповнювали і стимулювали один одного в своєму розвитку. Не випадково вони виникли майже одночасно, висловлюючи інтереси «третього заслів'я» або буржуазії, що, по суті, на початковому етапі являло собою одне і те ж. Хоча деякі автори і кажуть, що нація являє собою феномен, «старий як сам світ», національно-державне будівництво почалося з періоду «Реформації». У сучасному розумінні самі поняття нації, націоналізму, національної держави, національної ідеї склалися тільки в XVIII-XIX ст. Ряд найважливіших установок націоналізму, які покликані обґрунтувати домагання на національне самовизначення всіх без винятку народів шляхом створення самостійних національних держав, на перший погляд, суперечать тенденціям сучасного світового розвитку, яке, здавалося б, характеризується скороченням владних прерогатив національної держави на користь наднаціональних і субнаціональних

акторів, глобалізацією та інтернаціоналізацією найважливіших сфер життя. Проте в очах мільйонів і мільйонів людей він зберігає привабливість і в цій якості служить потужним мобілізуючим фактором. У ХХ ст. націоналізм набув універсального характеру і став використовуватися, як і ідеологія, для обґрунтування політики різних класів, верств, соціальних і політичних рухів, політичних партій, тих чи інших політичних режимів, внутрішньої і зовнішньої політики держави, рухів тощо. Саме в цьому полягала суть і призначення зрозумілих тоді «буржуазний націоналізм», «ліберальний націоналізм», «дрібнобуржуазний націоналізм», «націонал-шовінізм», «нацизм» тощо. Значною мірою саме під знаком націоналізму розгорталися процеси і події, які зрештою призвели до Першої світової війни. Результатом самої війни стало утворення цілої серії нових національних держав, що певною мірою підтвердило актуальність і дієвість ідей і принципів національного самовизначення. Кінець ХХ ст. також ознаменувався новим сплеском націоналізму, ідей національного самовизначення і утворенням безлічі нових національних держав. Можна з усією впевненістю стверджувати, що образний вислів Е. Хобсбаума – «сова Мінерви парить над націями разом з націоналізмом» – вірно стосовно всього ХХ ст., та й не меншою мірою до початку ХХІ ст. У контексті цих доводів і аргументів видається не зовсім коректним розглядати релігійний фундаменталізм, націоналізм, расизм, нетерпимість у всіх їх проявах виключно через призму історії, як якісь релікти минулого, несумісні з сьогоденням, тим більше з майбутнім. Найчастіше, коли не зовсім чітко уявляють собі природу прояву цих феноменів у сучасних реальності, вони зображуються у вигляді якогось відродження або пробудження давно подоланих тим чи іншим співтовариством феноменів. Кажуть, наприклад, про відродження релігійного фундаменталізму, націоналізму, традиціоналізму тощо. В результаті вони постають в якості якихось «фантомів», які не мають ґрунту в сучасному світі. Тому не випадково суперечки і дискусії з даного питання в наші дні не тільки не

вщухлі, але і набули нового імпульсу. Вони концентруються навколо питань про те, що таке націоналізм і національна ідея, коли вони виникли, яку саме, позитивну або негативну, роль вони зіграли в суспільно-історичному процесі, яка їх роль в сучасному і майбутньому світі, що первинно – нація або держава, як вони співвідносяться один з одним і т. д. Очевидно, що з цього питання, яке зачіпає багато сторін життя народів, немає і не може бути єдиної думки. Були і є такі автори, які, будучи переконані в реальності і силі націоналізму, виступали з радикальними гаслами надання всім націям можливості створити власну державу. Так, певною мірою висловлюючи популярні в той період умонастроєння, швейцарський дослідник міжнародного права І.К. Блюнчлі писав у 1870 р.: «У світі має бути стільки ж держав, скільки в ньому різних націй». Кожна нація повинна мати свою державність, а кожна держава повинна будуватися на національній основі». Інші автори взагалі ставлять під сумнів сам факт існування нації як реального феномену. Наприклад, відомі етнолог В.П. Тишков вважає, що поняття «нація» – це не що інше, як «політичне гасло і засіб мобілізації, а зовсім не наукова категорія». «Складаючись майже з одних винятків, застережень і суперечностей, – писав він, це поняття як таке не має права на існування і має бути виключене з мови науки[65 с.4]. В етнокультурному сенсі категориальність поняття нації втратила в сучасному світі всяке значення і стала фактично синонімом етнічної групи. Якщо погодитися з такою думкою, втрачає сенс також поняття «націоналізм». А це означало б ігнорувати деякі суттєві реалії сучасного світу. Між цими двома полюсами в оцінці нації і націоналізму існує ціла гамма ідей і підходів. Як видається, ці поняття не піддаються суворій дефініції. Причому жодне з існуючих нині визначень нації і націоналізму не можна назвати скільки-небудь чітко сформульованим і переконливим. Всі вони обставлені таким числом винятків і застережень, часто численних і настільки серйозних, що, здавалося б, не має ніякого сенсу їх вичленувати. Як відомо, в політичному

лексиконі термін «нація» частіше вживається в сенсі нації-держави. І дійсно, націоналізм у сучасному розумінні передбачає політичний, а точніше, державний початок. Загальновизнаним вважається той факт, що нація як певна форма самоорганізації людських спільнот найтіснішим чином пов'язана з певним типом сучасної територіальної держави у вигляді держави-нації. Як справедливо зазначав Е. Хобсбаум, «міркувати про нації і національності поза цим контекстом не має ніякого сенсу». [67 с.2] Нація, етнос є одними з найважливіших традиційних опор, на яких базується особистість, тим дзеркалом, через яке вид усвідомлює себе як члена суспільства і набуває почуття значимості. У національній самосвідомості, національній гордості, патріотизмі та інших складових поняття нації та похідного від неї поняття націоналізму поряд із суто раціональними, науковими, концептуальними та іншими засадами присутній значний пласт традиційного, ціннісного, ірраціонального, символічного, міфологічного започаткування. Привабливість націоналізму полягає в його здатності перетворювати абсолютно банальні, повсякденні, з точки зору сторонньої людини, дії в джерело національної гордості, вбачати в них елементи прояву свободи і самовираження. Почуття належності до власної спільноти надає сенс і значущість самого життя, зміцнює почуття взаємної відповідальності і причетності, зменшуючи тим самим почуття самотності і відчуження. Особливу значимість націоналізму надає той факт, що він здатний абсорбувати особисте невдоволення, особисту незадоволеність окремого нагороду.

У сучасній західній етнології розрізняють два що якісно відрізняються види націоналізму. Перший називають євронаціоналізмом, який виник в «Новий час» в ході утворення національних держав в Західній Європі, а другий – етнонаціоналізмом – який сформувався в ХХ ст. в ході національно визвольної боротьби колоніальних народів. Слід підкреслити, що ці назви умовні, бо характерні риси євро націоналізму властиві націоналістичним ідеологіям багатьох народів. З другого боку, до

етнонаціоналізму відносяться ідеології багатьох політичних рис європейських народів кінця 80-х рр. ХХ ст. Але не можна не відмітити, що обидві ці ідеології, що означають одним і тим же ім'ям – націоналізму, є принципово несумісними. У межі це навіть ворожі один одному ідеології, хоча в реальній громадській практиці вони, як правило, переплетені. Що і робить сферу етнічних відношенні виключною.

Як правило, євронаціоналізм визнає правову і політичну юрисдикцію за принципом територіальності, відповідно до якого суверенітет політичної спільності співпадає з її географічними межами. В протилежність цьому, навіть за наявності суверенної території і держави, етнонаціоналізм схильний вимагати лояльності від своїх членів незалежно від місця їх перебування і внаслідок цього часто стає транснаціональним за своїм характером, особливо при наявності сильних і активних діаспор. Навіть проектуючи свою історію в далекому минулому і винаходивши свої власні традиції, євронаціоналізм зазвичай визнає історичність свого походження, часто відносячи його на рахунок деяких героїчних дій людей, і подає свою історію у вигляді історичного оповідання про серію подвигів, дат і смертей. З цього виходить, що упор в євронаціоналізмі робиться швидше на хронологію, чим на космологію.

Навіть проектуючи свою історію в далеке минуле і винаходивши свої власні традиції, євронаціоналізм зазвичай визнає історичність свого походження, часто відносячи його на рахунок деяких героїчних дій людей, і подає свою історію у вигляді історичного оповідання про серію подвигів і історичних дат. З цього виходить, що упор в євронаціоналізмі робиться швидше на хронологію, чим на космологію. Етнонаціоналізм, навпаки, шукає свої корені в часах «незапам'ятних». Його генезис часто пояснюється втручанням надприродних сил, а його минуле, незалежно від того, чи виражається воно в розповідній формі або ні, може бути визначено і представлено у вигляді традицій або спадщини. В цьому випадку космологія переважає над хронологією, колективна пам'ять

сприймається як вирішальний чинник для виживання групи, а відмінності розглядаються, при усій непостійності в рівнях терпимості, як неминучі і невикорінні.

У етнонаціоналізмі робиться сильний упор на минулому, яке міфологізується відповідно до політичних цілей і завдань, а також на створенні образу ворогу, який нібито винен в усіх лихах, які переніс народ у минулому. А. Гітлер таким ворогом вважав євреїв які, на його думку, були винні в «пригнобленні німецького народу і множині інших гріхів». Нація в цьому випадку сплочає загальне лихо або загальним ворогом. Це лихо і образ ворога нерідко переносяться в сьогодення і навіть стають неусувною частиною майбутнього, з порушенням норм раціональності і здорового глузду. Реальне лихо, приміром, війна або глибока криза, неминуче викликає сплеск етнонаціоналізму. У таких ситуаціях він стає деяким засобом мобілізації суспільства для захисту своїх інтересів. При глибокій кризі, коли руйнуються системи цінностей, норми поведінки, що склалися, і падає рівень доходів, маси людей бачать у своїй національній общині острівцець стабільності і зв'язку з традицією. Це острівцець порядку, якому погрожує хаос. Націоналісти, об'єднані спільною метою, з'являються організованою силою, яка і вносить порядок в життя людей. Участь в цій їх боротьбі дає відчуття зв'язку людини з іншими людьми його національності, надає високий сенс індивідуальному існуванню [7, с. 248].

Націоналізм з одного боку служить хорошим мобілізаційним засобом, для створення або відтворення держави, а також для об'єднання соціуму. Але є і зворотний бік медалі з цілим рядом мінусів. Оголошення пріоритетності інтересів нації, ущемляє інші національності, що живуть в державі і не забезпечує мирного співіснування між ними. Це приміром, можна простежити по ряду африканських держав, де представники одного племені або етносу, можуть займати усі ключові керівні пости. Така ситуація спостерігалася в Лівії, де представники одного племені повністю підпорядкували себе влада під керівництвом М. Каддафі. Націоналізм як

ідеологія активно використовується авторитарними і тоталітарними режимами. Диктатори використовують пропаганду націоналізму для звеличення їх нації. Націоналізм в руках диктаторів робить з людей рабів, управляючи їх життями, вказуючи їм що робити, про що думати і як мислити.

Мабуть, не позбавлені підстав доводи тих дослідників, які вважають, що індивід може «відчувати себе захищеним у світі історичних традицій, що створювали відчуття вкоріненості і майже племінної приналежності». Люди звертаються до націоналізму, коли вони стурбовані проблемою надання сенсу власного життя. Він органічно пов'язує індивідуальні соціокультурні прихильності людей з державою, яка здатна діяти в тому числі і як захисник і гарант збереження національно-культурної ідентичності народу. З ускладненням, модернізацією, космополітизацією, знеособленням суспільства і, відповідно, втратою коріння ця потреба не тільки не зменшується, а за певних умов може багаторазово посилюватися. Це пояснюється тим фактом, що підрив, розмивання і ослаблення сім'ї, громади, етносу, нації ведуть до стирання традиційних відмінностей між дозволеним і недозволеним, допустимим і неприйнятним, нормальним і ненормальним, сакральним і мирським. Націоналізм же несе в собі обіцянку відновити нормальний порядок речей, все знову поставити на свої місця і звільнити людей від страху перед сучасністю, а також важкою і болісною необхідністю самим приймати рішення.

Таким чином, націоналізм з'являється складним багаторівневим явищем, витoki якого можна знайти навіть у біблейських сюжетах. Приміром в Заповіті, описаний утиск євреїв єгипетськими фараонами. А Старий Завіт рясніє ідеями про єврейську перевагу. Приміром в Заповіті, описаний утиск євреїв єгипетськими фараонами. А Старий Завіт рясніє ідеями про єврейську перевагу. У сучасному розуміння витoki націоналізму виходять до періоду Наполеонівських воєн і створенням перших національних держав. Розквіт націоналізму доводиться на першу

половину ХХ ст. і міцно асоціюється з діяльністю А. Гітлера і жахами Другої світової війни. Окрім Німеччини ідеями націоналізму були охоплені її союзники по війні Японія і Італія. Звірства ті, що чинять японськими військами несильно поступаються, а можливо і перевершують по масштабах військові представлення Німеччини. Після закінчення війни Європа пішла від націоналістичної ідеології, і як би на знак вибачення за жахи світових воєн і колоніальну політику розкрила межі для всіх.

Проте велика міграція населення в країни Західної Європи, привела до наростання протиріч між корінним населенням і новоприбулими вихідцями спочатку зі Східної Європи а потім з країн Азії і Північної Африки. Ці протиріччя викликані різницею культур, рівнем життя і освіти і небажанням багатьох мігрантів дотримуватися традицій і засад держави. З іншого боку без мільйонів мігрантів Європа б навряд чи так швидко відновилася від світових воєн. Багато в чому її нинішнє благополуччя обумовлене важкою працею мільйонів мігрантів.

1.2 Вплив європейської міграції на розвиток націоналізму

Нині націоналізм як ідеологія і система політико-світоглядних принципів займає не останнє місце в дискурсі політичного процесу держав європейського континенту. Викликано це актуалізацією ряду проблем, які отримали поширення по всьому світу і не обійшли стороною європейський континент. Це такі проблеми як нелегальна і слабо контрольована міграція, зростання сепаратистських настроїв, загострення міжетнічних протиріч, зростання популістських організацій і партій, пропагандою. Бажанням таких країн, як Росія і Туреччина, відвернути населення від внутрішніх проблем на діяльність лібералів і розкручуванням проблем які існують в державах ЄС і Заходу в цілому, до якого можна віднести Австралію і Японію хоча географічними вони ним не є. Недозволеність і постійне

обговорення і підкреслення цих проблем, яке дещо вщухла на період пандемії, негативно позначається на стані національної ідентичності в деяких державах, що обумовлює підвищення міри впливу політичних сил, що відстоюють принципи націоналізму. Європу захлеснула хвиля націоналізму. У різних куточках європейського континенту, можна почути націоналістичні гасла, а праві партії активно розширюють свої ряди. що обумовлює підвищення міри впливу політичних сил, що відстоюють принципи націоналізму. Європу захлеснула хвиля націоналізму.

Затягування вузла соціально-економічних і культурно-етнічних проблем, розгубленість і неготовність до комплексного рішення проблем європейськими урядами призводить не лише до розчарування і невдоволення європейців, але і є поживним середовищем для поширення різноманітних націонал-популістських ідеологій і організацій, які намагаються закріпитися в провідних країнах європейського континенту. Історичні процеси розвитку, такі приміром, як міжнародну фінансово-економічну кризу і його наслідки, різке скорочення соціальних гарантій і загальне погіршення добробуту громадян Європи, погіршення робочого законодавства, пандемія коронавіруса призводять до зростання популярності популістських і націоналістичних політичних рухів. Розвиток політичного сценарію сучасної Європи здається схожим на 1930-і роки, коли правоцентристські сили, нездатні вирішити економічні проблеми, поступилися місцем фашистам і нацистам в Італії і Німеччині. Ось тут і з'явилися на політичній арені націоналістичні сили, ультраправі або націонал-соціалісти: вони пропонували громадянам відновити минулу велич нації. Націоналісти в якості рушійної сили в досягненні своїх політичних цілей завжди пропонують «велику боротьбу» з так званими «винуватцями» усіх бід (масонами, євреями і так далі) [52].

Можна припустити, що нині такими «винуватцями» зростання популярності можуть стати біженці з Близького Сходу і країн Африки, поведінка яких відмінна від корінного населення Європи, дійсно, ставить

європейців в складне становище: якщо наводити приклади з сфери сучасної політики, то таким можна вважати ситуацію у Франції. Коли в 2002 р. на виборах президента Франції Жан-Мари Ле Пен зумів вийти в другий тур і набрати 16,86 % голосів. Попри те, що в політичних кругах «Національний фронт» ніхто не сприймав серйозно, а його дочка Марін в подальшому вийшла в другий тур де правда нищівно програла Е. Макрону. Більше того, його членів в пресі відкрито називали не лише маргіналами, але і нацистами. Але через 12 років Національний фронт вже став третьою силою у Франції. Він вдало провів місцеві вибори і істотної квоти Європарламенту. Така істотна приблизно 15-20 процентна підтримка говорить, про те що чимала частина французьких громадян невдоволені політикою держави передусім у сфері міграції, адже такі істотні культурні і релігійні відмінності не так просто здолати, для цього потрібно зусилля і грамотну політику у сфері освіти, соціалізації і так далі[52].

Безліч експертів причинами такого зльоту популярності французьких націоналістів називають перетин трьох проблем: вплив мігрантів, загрозу тероризму і нагнітання цих проблем в як ЗМІ, так і в суспільстві. Перші дві причини бачаться найбільш Починаючи з 2011 р. саме ця партія очолила анти емігрантські сили, розгорнувши кампанію по припиненню прийому біженців. Партія з самого початку свого існування пропагувала націоналістичні погляди, але як видно, найбільший відгук у електорату вони знайшли саме в наші дні. Ця ситуація повною мірою показує протікаючи політичні процеси в сучасній Європі, дуже швидко початкуючою розворот до націоналізму і право центризму.

Перемога націоналістів на виборах в Угорщині і Сербії сильні позиції в Італії і Австрії, боротьба між правими і лівими на повторних виборах в Греції показують, що в найближчому майбутньому націоналізм нікуди не піде. За останні роки у Франції були легалізовані одностатеві шлюби, за що так активно виступав Ф. Олланд, спрощено міграційне законодавство, що привело до ще більшого припливу біженців і масову

критику консервативна налагодженого населення. Ще більший резонанс викликали реформи французького уряду в трудове законодавство і різке зростання податків.

Більше того, Франція виявилася абсолютно не готова до повного краху ідей толерантності, мультикультуралізму і напливу мігрантів. Внаслідок чого Франція перейняла на себе перший удар терористичних актів [44, с. 119]. Привело усе це до посилення націоналістичних настроїв в країні. У міру ескалації конфліктного протистояння європейців і мігрантів, що постійно прибувають, які не бажають визнавати традицій і звичаїв народу, в середовищі європейців набиратиме все більшу популярність ідея не лише захисту своїх цінностей, але і своєї національної гідності по відношенню до «варварів», що безцеремонно руйнують їх світ.

Неприятність до мігрантів передусім мусульманам з Азії і Північної Африки, викликають безліч терористичних актів, які захлеснули Західну і Південну Європу. Діяльність ІГІЛ і Аль-Каїда та інших терористичних угруповань, приводить до того що все більше число корінних європейців, асоціюють першого зустрічного мусульманина або мусульманку в хустці або тюрбані з терористом і відходять від нього чимдалі у вагоні метро.

Зіткнувшись з комплексом проблем, європейці прийшли до деякого розуміння помилковості своїх дій в області необмеженої міграції. Визнання і повага з боку місцевих жителів нерідко породжує у мігрантів феномен власної переваги над місцевим населенням. Часто «гості» Європи намагаються нав'язати свої ідеали корінному населенню. Відкритість, толерантність, вимоги первинної інтеграції: знання мови, повага до демократії, необхідність працювати та інш., часто відкидаються, що суперечить самій сутності глобалізаційних процесів і більше підходить під визначення дій «завойовника». Це ж стосується і питання діалогу культур в рамках європейських фундаментальних цінностей. Такі поняття, як демократія, толерантність, повага прав і свобод людини, верховенство закону, свобода слова багатьма мігрантами ігноруються через великі

відмінності і низький рівень політичної культури. В таких умовах можна констатувати про фактичне культурно-цивілізаційне протистояння та сталі культур.

Спочатку мультикультуралізм передбачався як принцип взаємної толерантності культур і їх носіїв. І хоча в його основі було закладено вимогу паралельного співіснування різних культур, передбачалося, що відбуватиметься процес їх взаємного взаємопроникнення, збагачення та подальшого розвитку в рамках європейської культури. Прихильники європейського мультикультуралізму дещо наївно вважали, що, завдяки демократії процес включення елементів культури іммігрантів з країн насамперед «третього світу» у власний культурний простір і навпаки, буде відбуватися природно і органічно. Далі на увазі проблем практичної реалізації даної проблеми приходять ідея політкоректності. Сутність її полягає в деякому приховуванні, з етичних причин, негативних сторін міграційних процесів. В результаті, некоректну поведінку мігрантів у країнах, де їх прийняли, все частіше стало викликати роздратування місцевого населення. Також не варто скидати з рахунків і той факт, що саме збільшення міграційних потоків в європейські країни, поступово перетворюється на фактор політичної і соціально-культурної нестабільності приймаючих держав. Однак ці негативні явища нівелюються розвитком економіки за рахунок припливу дешевої робочої сили.

У таких умовах все більшої популярності набирають праві націоналістичні сили. У Німеччині такою силою, що швидко набирає політичні окуляри, стала партія ПЕГІДА («Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу»), на демонстрації якої виходять десятки тисяч людей. Основними гаслами партії є заклики «за збереження нашої культури», «проти релігійних воєн на німецькій землі».

Наплив мігрантів, неможливість домовитися про квоти їх розселення, встановлення внутрішніх митних бар'єрів і загроза тероризму –

серйозна загроза Європейському Союзу. Все це природним чином генерує європейський націоналізм і бажання зберегти самостійність від США. Саме тому практично всі націоналістичні партії Європи разом з проблемою міграційних потоків, обговорюють питання протидії процесам глобалізації, протекціонізму, збереження економічної незалежності від своїх американських партнерів і створення багатопольярного світу в геополітичному просторі.

Слід констатувати той факт, що етнічні конфлікти і зіткнення стали частим явищем для Європи. На тлі національного підйому європейців і їх агресивного протиставлення ворожому ісламському світу ідеї націоналізму можуть трансформуватися в ідеологію фашистського спрямування, коли одна нація або в цілому європейський етнос, стане протиставлятися решті світу. Радикалізація настроїв європейців буде зростати при продовженні ліберальної політики і по мірі – з одного боку, і поширення політики урізання соціальних витрат при одночасній підтримці емігрантів.

Варто відзначити що в країни насамперед Європейського союзу і Великобританію переселяються вихідці не виключно з переважно мусульманських держав Близького Сходу і Африки, але і вихідці з пострадянських держав, і членів соціалістичного блоку. Одна з великих «міграційних хвиль» припала на 90-ті роки ХХ ст. коли крах СРСР і соціалістичного блоку, призвів до зубожіння населення і безлічі військових конфліктів, в результаті мільйони колишніх радянських громадян кинулися в країни Заходу, Ізраїль і т. д. Одним з парадоксів даного явища є те що недавні мігранти, отримавши громадянство за часту віддають свої голоси за партії націоналістичного і крайнього правого спрямування. Наприклад величезна частина вихідців з радянських республік віддала свої голоси на виборах в США за Д. Трампа, якого не назвеш «еталоном» політкоректності і терпимості до мігрантів. Вихідці з СРСР краще адаптувалися в країнах нещодавно ворожого і ненависного «Заходу». Це

зумовлено більшою схожістю культур і більш високим рівнем освіти, а також низьким рівнем релігійності.

Відсіченням освітніх програм та агітації у сфері боротьби з расизмом та різними національними провідницями. Даним проблемам в СРСР дивувалася набагато менший вплив, ніж пошук класових ворогів і вилучень праць В. Леніна і К. Маркса.

Проблема націоналізму і расизму також характерна і для пострадянських республік. Перш за все в РФ, яку населяє величезна кількість народів. Існують суттєві тертя між жителями європейської частини країни та вихідцями з Кавказу з колишніх азіатських республік, які заповнили будівництва та сферу послуг, роздрібною торгівлі тощо. Дані протиріччя зберігаються досі, як і рани Чеченських військових кампаній. Крім РФ, національні конфлікти виникали в більшості союзних республік, не торкнувшись Білорусі і держав країн Балтії. Так кілька місяців тому спалахнула активна фаза протистояння між вірменами і азербайджанцями за контроль над Нагірним Карабахом, що призвела до багатотисячних військових втрат з обох сторін. Зовсім недавно відбулося військове протистояння між Киргизстаном і Таджикистаном. Придністров'я, Абхазія і Осетія, гарячі точки на карті колишнього СРСР. Певні суперечності є у російськомовного населення держав Балтії, яке незадоволене балтизацією, політикою толерантності до мігрантів і ЛГБТ співтовариству. Найбільш активне протистояння спостерігається в протистоянні Росії та України. Даний конфлікт за 8 років призвів до тисяч людських життів, анексії істотної частини території і надовго розсварив колись близькі слов'янські країни.

Для націоналістичних сил у країнах Східної Європи характерне використання у своєму політичному дискурсі факторів зовнішньої загрози наприклад, від Росії. Що постає своєрідним мобілізаційним ресурсом національної ідентичності. Що стосується країн Західної Європи, там центральне місце в політичному дискурсі націоналістичних сил займає

проблема неконтрольованої зовнішньої міграції, здатної, на думку націоналістів, спровокувати кризу національної ідентичності. Крім цього сучасний націоналізм у західноєвропейських державах здатний вплинути на національну ідентичність, оскільки дискурс націоналістичних партій у низці країн включає варіанти вирішення таких актуальних для національної ідентичності питань, як сепаратизм у регіонах і наростаючий вплив глобалізації. В даний час, незважаючи на певні електоральні успіхи, націоналістичні сили в Європі поки не мають достатньо ресурсів для повноцінної реалізації своїх програмних установок і відповідно не можуть надати масштабного впливу на національну ідентичність ряду країн, але позитивна для них динаміка в даному аспекті говорить про те, що в майбутньому характер національної ідентичності в європейських державах під впливом націоналістичних сил може змінитися.

Позиція «крайне правих партій» Європи заснована на захисті традиційних цінностей і культурно-етнічної ідентичності європейського населення. Крайне праві партії, сповідують крайні форми націоналізму, що відображає їх ненависть до інших народів. Підживлювані правими партіями анти еміграційні настрої, на наш погляд створюють загрозу ідентичності європейських народів. Великий підйом ультраправої ідеології забезпечили також фінансові проблеми, питання безпеки та економічної кризи.

Регулювання міграційних процесів у XXI ст. поступово ставало все більш значним напрямком діяльності Європейського союзу, пріоритетним пунктом економічного і політичного порядку денного сучасної Європи. ЄС оголосив своєю метою формування «всеосяжної міграційної політики» на основі загальних базових принципів допуску громадян третіх країн на територію держав-членів «при одночасному забезпеченні охорони спільного кордону Євросоюзу».

Досягнення в реалізації цього завдання ні в якому разі не слід недооцінювати. З 2006 р. діє Шенгенська угода, а з 2011 р. – загальний

Візовий кодекс ЄС. У 2015 р. створено Кодексу трудової міграції. Було прийнято законодавство про права та умови в'їзду в ЄС членів сімей мігрантів, студентів, дослідників, фахівців високої кваліфікації. За допомогою директив були введені положення про повернення на батьківщину нелегальних іммігрантів, а також санкції проти підприємців, які використовують іноземну робочу силу незаконно [56, с. 185].

Вагомий внесок у регулювання міграційних потоків роблять агентства, що виконують посередницьку функцію між інститутами ЄС і державами, що входять до нього. У 2005 р. агентство «Фронтекс» почало свою важку діяльність з координації зусиль держав-членів в охороні кордону і патрулювання прибережної морської зони. Засноване в 2011 р. Європейського бюро з надання підтримки прохачам притулку намагається ввести свою лепту в регулювання припливу претендентів на притулок і виявлення тих, хто дійсно потребує захисту [56, с. 187].

Активна міграційна політика ЄС відображає суспільні настрої: за даними Євробарометра, в 2018 р. європейці надавали імміграції більше значення, ніж податкам, пенсіям, освіті і навіть тероризму. Наслідки участі громадян ЄС у військових діях на Близькому Сході знову вивели на перший план загрозу тероризму в європейських державах, а також традиційний зв'язок між імміграцією і безпекою. Більше значення в Європейському Союзі надають зовнішньому виміру імміграційної політики, вважаючи, що ефективність регулювання міграційних потоків багато в чому залежить від відносин ЄС з навколишнім світом.

За даними Міжнародної організації з міграції, в 2017 р. більше 3 тис. мігрантів загинули, намагаючись переправитися через Середземне море. Загибель 300 африканських мігрантів у морі біля острова Лампедуза в жовтні 2013 р. потрясла світову громадськість і стала відправною точкою дискусії про докорінні зміни в імміграційній політиці ЄС. А. Альфано, в той час міністр внутрішніх справ Італії, назвав цю трагедію не тільки італійською, але і європейською. Він виступив за перегляд чинних правил,

відповідно до яких південні країни ЄС змушені нести непосильне навантаження з прийому шукачів притулку. У свою чергу, Європарламент заявив, що трагедії можна було б уникнути при наявності більшої солідарності держав-членів і координації їх імміграційної політики. Голова Європейського парламенту М. Шульц виступив за реформування політики притулку в бік більшої гнучкості з тим, щоб полегшити важкий тягар країн, змушених приймати велику кількість шукаючих притулок. Наприклад, для острова Лампедуза з населенням шість тисяч жителів завдання прийняти десять тисяч мігрантів видається явно непосильним [58, с. 183].

Голова Європейського парламенту М. Шульц виступив за реформування політики притулку в бік більшої гнучкості з тим, щоб полегшити важкий тягар країн, змушених приймати велику кількість шукаючих притулок. Наприклад, для острова Лампедуза з населенням шість тисяч жителів завдання прийняти десять тисяч мігрантів видається явно непосильним [58, с. 183].

Вже через місяць група представила результати своєї роботи. Європейська комісія, ознайомившись з доповіддю, запропонувала конкретні заходи в п'яти напрямках, які могли б виправити становище: посилення патрулювання спільного кордону, допомога південним країнам ЄС, розширення можливостей в'їзду в ЄС законним шляхом, розселення біженців країнами ЄС, співпраця з державами, що постачають мігрантів, і транзитними країнами. Член Комісії С. Мальстрьом закликала держави-члени проявити солідарність у справі розселення біженців, пообіцявши матеріальну підтримку з європейських фондів. [58, с. 182].

У травні 2014 р. Європейського бюро з надання підтримки прохачам притулку оголосила про початок співпраці з Йорданією, Тунісом і Марокко. Ці держави погодилися брати участь в операціях агентства Фронтекс з патрулювання морських кордонів ЄС. Підписавши угоди про

мобільне партнерство з Марокко в 2013 р. і Тунісом в 2014 р., ЄС приступив до переговорів про аналогічну угоду з Йорданією.

Але проблема нелегальної імміграції не вирішується і залишається однією з найбільш зловоденних для політиків і населення європейських країн. [55, с. 101].

Голова Європейського парламенту М. Шульц виступив за реформування політики притулку в бік більшої гнучкості з тим, щоб полегшити важкий тягар країн, змушених приймати велику кількість шукаючих притулок мігрантів. Наприклад, для острова Лампедуза з населенням шість тисяч жителів завдання прийняти десять тисяч мігрантів видається явно непосильним [58, с. 183].

Вже через місяць група представила результати своєї роботи. Європейська комісія, ознайомившись з доповіддю, запропонувала конкретні заходи в п'яти напрямках, які могли б виправити становище: посилення патрулювання спільного кордону, допомога південним країнам ЄС, розширення можливостей в'їзду в ЄС законним шляхом, розселення біженців країнами ЄС, співпраця з державами, що постачають мігрантів, і транзитними країнами. Член Комісії С. Мальстрьом закликала держави-члени проявити солідарність у справі розселення біженців, пообіцявши матеріальну підтримку з європейських фондів. [58, с. 182].

У травні 2014 р. Європейського бюро з надання підтримки прохачам притулку оголосила про початок співпраці з Йорданією, Тунісом і Марокко. Ці держави погодилися брати участь в операціях агентства Фронтекс з патрулювання морських кордонів ЄС. Підписавши угоди про мобільне партнерство з Марокко в 2013 р. і Тунісом в 2014 р., ЄС приступив до переговорів про аналогічну угоду з Йорданією.

Голова Європейського парламенту М. Шульц виступив за реформування політики притулку в бік більшої гнучкості з тим, щоб полегшити важкий тягар країн, змушених приймати велику кількість шукаючих притулок. Наприклад, для острова Лампедуза з населенням

шість тисяч жителів завдання прийняти десять тисяч мігрантів видається явно непосильним [58, с. 183].

Дискусія, що передувала утвердженню нових керівних принципів управління простором свободи, безпеки і правосуддя, в тому числі і імміграційною політикою, проходила в досить напруженій атмосфері. Більшість її учасників вважали, що в цій ситуації немає необхідності в новій програмі, оскільки простір вже знайшов усталену форму і структуру, наповнився необхідним змістом: було прийнято низку правових і політичних інструментів його вдосконалення та розвитку. Однак, незважаючи на неодноразові заяви про «новизну» пропонованих заходів, у Висновках саміту не містилося нових ідей, а лише підтверджувалися традиційні напрямки розвитку простору свободи, безпеки і правосуддя: необхідність виконання колишніх програм, наприклад, законодавчого пакету з притулку, а також посилення протидії нелегальній імміграції та співпраці з третіми країнами. Саміт запропонував повернутися до проекту Європейського прикордонного корпусу, поступово розширюючи повноваження агентства Фронтекс. Глави держав і урядів ухвалили посилити протидію торговцям людьми, розробити регіональні програми підтримки розселення сирійських біженців в сусідніх з Сирією країнах за межами ЄС, а також в набагато більш розпливчастих формулюваннях закликав держави-члени прийняти сирійців у себе. Крім того, у Висновках підкреслювалася необхідність посилити роль Координатора ЄС по боротьбі з тероризмом, особливо у зв'язку з участю громадян ЄС у військових діях в Сирії.

«Нові принципи», що стосуються віз, враховують останні зміни візової політики ЄС у бік її прагматизації та врахування економічних факторів – необхідності модернізувати процедуру видачі віз з тим, щоб залучити до країн ЄС як можливо більше туристів. «Нові принципи» пропонують посилити співпрацю шенгенських країн, але не включають амбітне завдання – інституційні перетворення візової політики, а саме,

заснування єдиного візового центру, де бажачі могли б отримувати шенгенські візи.

Деякі пропозиції, що увійшли в новий документ, давно очікували своєї черги – спільний розгляд заяв про притулок, шенгенські візові центри. Інші положення повертають до старих ініціатив Комісії. Наприклад, кодифіковане законодавство про трудову міграцію Комісія вже розробляла в 2001 р [57, с. 186].

Слід сказати, що «Кіпрські принципи» – це результат консенсусу глав держав і урядів ЄС – у своїй змістовній частині набагато менш амбітні, ніж пропозиції Комісії, опубліковані раніше, в березні 2014 р. Не підкріплені реально пропозиції і традиційні заклики до зміцнення солідарності і справедливого розподілу біженців у державах.

Як показує практика, всі спроби у вирішенні імміграційного питання не дають бажаних результатів.

Світова економічна криза, що почалася в 2008 р., затягнула реалізацію Стокгольмської програми, і деяких її ключових пунктів. Політики змушені були відволіктися на подолання наслідків економічних і соціальних потрясінь, що посилювалися кризою зони євро і неослабним зростанням безробіття і неповної зайнятості. У країнах, найбільш постраждалих від фінансової кризи – Греції та Іспанії, рівень безробіття набагато перевищив середній показник по ЄС; безробіття ж серед іммігрантів зросло втричі – з 8,8% в 2007 р. до 26,6% в 2012 р. Ті ж громадяни третіх країн з низькою і середньою професійною кваліфікацією, що прибули недавно, виявилися найбільш вразливими.

Політикам було важко, можна сказати, практично неможливо пояснити труднощі і скептично налаштованому населенню власних країн необхідність скоротити безробіття і одночасно залучити нових економічних мігрантів. Зрозуміло, що держави-члени без ентузіазму виконували свої зобов'язання щодо імплементації законодавчих норм ЄС у цій сфері.

Уряди країн ЄС навіть втратили колишні фінансові можливості реалізувати широкомасштабні ініціативи ЄС. Практично всі вони, більш за все Ірландія, а також країни південної частини ЄС, опинилися під тиском скорочення витрат бюджету і одночасного виконання зобов'язань наднаціонального рівня.

Фактор економічної кризи втричі зменшив бажання держав-членів підтримати нові законодавчі ініціативи Європейської комісії, які, як вони підозрювали, обернуться істотними витратами на імплементацію директив, адаптацію діючих систем до новостворюваних правил.

Подібно Світовій фінансовій кризі на реалізацію міграційних програм істотно вплинула епідемія коронавірусу. Фінансування таборів біженців і різних програм різко скоротилося як і увага до даної проблеми. У ЗМІ дана проблема упоминається набагато рідше ніж в «до пандемічні роки».

Наступний фактором які не дозволив підвищити ефективність імміграційної політики ЄС – нова роль популістських партій і рухів у багатьох державах-членах. Все більше і більше виборців всієї сучасної Європи вважають, що їхні уряди втратили контроль над імміграцією, не можуть належним чином регулювати приплив іммігрантів та їх інтеграцію. Популістські партії, від Нідерландів до Греції, набрали політичні бали на подібних настроях і чинять тиск на уряди з тим, щоб ті визнали їхні вимоги законними. На рівні ЄС зростання впливу правих партій також охолоджує ентузіазм міністрів внутрішніх справ, які змушені вести переговори в Раді з оглядкою на дебати з проблем імміграції, що проходять в їхніх країнах.

В результаті багато національних урядів за столом переговорів відійшли від своїх колишніх позицій загальноєвропейського співробітництва, що звичайно ускладнює подальше формування європейського напрямку імміграційної політики, як, втім, і деяких інших

І нарешті, вплив геополітичних факторів завадив Євросоюзу ефективно реалізувати положення Стокгольмської програми. Наплив

нелегальних іммігрантів разом з тими, хто дійсно міг претендувати на отримання статусу біженця, традиційна проблема для південних країн Середземномор'я. Але протягом останніх п'яти років цілий ланцюг взаємопов'язаних подій призвів до дуже серйозних випробувань для імміграційної політики ЄС.

Передбачається, що співпраця між державами-членами має базуватися на високому ступені довіри, особливо в тому, що стосується охорони спільного кордону на основі Шенгенського кодексу. Труднощі виникли, перш за все, з Грецією як «слабкою ланкою» в системі прийому шукачів притулку і забезпечення безпеки південної ділянки кордону Євросоюзу. Надавши Греції допомогу за допомогою операцій агентства Фронтекс на її кордоні з Туреччиною.

Ще більше ускладнилися умови проведення імміграційної політики ЄС в результаті сирійської кризи, яка навряд чи незабаром вирішиться. Поки біженці з Сирії знаходили притулок у сусідніх державах – Лівані, Туреччині, Йорданії – ЄС міг дозволити собі реагувати віддалено, шляхом надання фінансової допомоги приймаючим країнам. Заклики до держав-членів розселити сирійців не знайшли відгуку – всього лише кілька країн, насамперед Швеція і Німеччина, погодилися прийняти біженців. Зростання кількості клопотань про притулок з боку Сирії змушує Євросоюз зайнятися проблемою сирійських іммігрантів вже всередині ЄС, а не тільки за його межами.

Таким чином, різке зростання міграційних потоків з початку весни 2011 р., що викликало кризу шенгенської системи і солідарності держав-членів, ще раз продемонстрував, що будь-які зовнішньополітичні дії держав-членів і Євросоюзу в цілому мають цілком певні наслідки і для внутрішньополітичної ситуації, в тому числі для розвитку простору свободи, безпеки і правосуддя [53, с. 123].

Можна зробити висновок, що проблема регулювання міграційного припливу в Європу традиційно займала провідне місце в політичному

порядку денному Європейського союзу. Протидія нелегальній імміграції та торгівлі людьми, контроль над перетином зовнішнього кордону, прийом і облаштування претендентів на притулок вимагали нового законодавства, програм і планів дій, фінансування і, що особливо важливо, солідарності держав-членів у реалізації загальних норм і правил, розподілі тягаря прийому біженців. В умовах глибокої і небувалої за тривалістю соціально-економічної та політичної кризи ЄС всі протиріччя і невирішені проблеми загострилися до трагічних масштабів. Але зусилля, які робить Європа, не дають бажаних результатів в силу причин як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру.

Слід зауважити, що головною проблемою є інтеграція іммігрантів у приймаючі суспільства. В даній сфері імміграційної політики держави-члени ЄС мають велике поле для маневру, спираючись на загальні принципи. Потрібно взяти до уваги, що мультикультуралізм вже давно став реальністю в Європі. І тепер скоєно недостатньо просто заявити, що політика мультикультуралізму провалилася. На зміну йому приходять інша модель-громадянська інтеграція, що передбачає обумовленість надання мігрантам соціально-економічних прав, баланс їхніх прав і обов'язків. Вимоги визнавати цінності приймаючої країни, знати її мову і культуру лягли в основу моделі інтеграції.

Потрібно констатувати той факт, що у Європейського союзу немає в даний час відсутня перспективи конкретного вирішення міграційної проблеми. Пояснюється це нездатністю вести плідну дискусію про глибинні причини кризи і її можливі наслідки.

В даний час безпосередня загроза для демократичних свобод, що виходить від радикально налаштованого націоналістичного руху, представляється незначною. У той же час, в силу ряду економічних і соціальних причин існує ймовірність поступового зрушення нинішнього режиму в бік більш радикальних форм націоналістичної ідеології. Для вирішення проблем, пов'язаних з етнічними конфліктами і

ксенофобськими зіткненнями, держава повинна вибрати і послідовно здійснювати зважену політику.

Але не дивлячись на ряд проблем і протиріч Європейський союз залишається найбільшою економікою світу, які приваблює мігрантів з усього світу. Завдяки європейській інтеграції на більшій частині європейського континенту не було великих військових конфліктів. А довічні суперники Франція і Німеччина – з'являються «локомотивами» інтеграції.

Існує ряд, важкорозв'язних проблем які створює міграція: викликає перенапруження систем соціального захисту, створює осередки соціальної напруженості, міжнаціональних і релігійних конфліктів, масова міграція створює загрозу і культурній спадщині корінних етносів, і рівно як демографічній безпеці окремих країн. Посилення міграційної активності викликає загострення міжнаціональних проблем. Відбувається зіткнення різних культур, цінностей, конфесій, що може призвести до серйозних наслідків, таких як міжнаціональний конфлікт, війна.

РОЗДІЛ 2

Об'єктно-суб'єктні взаємини сучасного націоналізму і політичного лідерства

2.1 Феномен політичного лідерства

Лідерство як соціальне явище притаманне природі людини, але не кожен може стати справжнім лідером. У будь-якому суспільстві існує влада, значить існує і лідер. Як ми знаємо лідер у перекладі з англійської (leader) означає «ведучий» або «керівний», а «політика» з давньої грецької перекладається як «державна діяльність». Отже, політичний лідер – це керівний державною діяльністю.

Сам інтерес до лідерства виник ще в глибокій давнині. Такі відомі античні історики, як Геродот, Плутарх та інші приділяли цьому феномену велику увагу, як бачили в політичних лідерах творців історії [27, с. 133].

Великий внесок у дослідження політичного лідерства вніс Н. Макіавеллі. У його розумінні політичний лідер – це держава, що гуртує і представляє все суспільство і використовує будь-які засоби для підтримки громадського порядку і збереження свого панування [27, с.139].

Яскравими представниками волюнтаристської теорії лідерства, що розглядає історію як результат творчості видатних особистостей, з'явилися Т. Карлейль і Р. Емерсон. Перший з них вважав основну масу населення «убогою в усіх відношеннях», не здатною нормально існувати без впливу лідерів. Саме в «строкатому одязі» видатних особистостей проявляється божественне провидіння і творчий початок в історії. Подібні погляди на політичне лідерство висловлював і Емерсон «всі глибокі прозріння, писав він – це уділ видатних індивідів» [29, с. 134].

Безпосередній вплив на сучасні концепції лідерства надав Г. Він є основоположником психології наслідування, вважав, що головним законом соціального життя є наслідування послідовників лідеру. З моменту, коли маса людей починає трепетати загальним трепетом, одушевляється і йде до

загальної мети, можна стверджувати, що який-небудь натхненник або ватажок, або група таких натхненників, ватажків, серед яких один є активним ферментом, вдихнули в цю натовп свою душу, раптом стала грандіозною, спотвореною, чудовиськом. Більшість населення не здатна до самостійної соціальної творчості. Єдине джерело прогресу суспільства – відкриття, зроблені ініціативними та оригінальними особистостями [29, с. 136].

Проводиться аналіз психологічних типів особистості сучасного лідера. Звернення до виявлення образу сучасного лідера, до розуміння цінності і мети лідерства, того що дає лідерство людині в суспільстві, і хто такий лідер зараз обумовлено актуальністю дослідження феномену лідерства в сучасному світі. Розуміння суті лідерства, характеру і спрямованості діяльності лідера, відмінних рис лідера, його вплив на оточуючих, рольові функції, соціально-економічний статус у суспільстві, мотивації в діяльності лідера незмінно привертають інтерес [31, с. 44].

Феномен лідерства характерний головним чином для суспільства з розвиненою політичною свідомістю, де реалізується можливість свідомо вибирати собі лідера. Це веде до того, що з плином часу соціально-економічними змінами в суспільстві, поліпшенням якості життя, науково-технічним прогресом сам образ лідера постійно змінюється, наповнюється новим змістом, який відображається у світогляді та культурі. У сучасному суспільстві на це впливає безліч факторів, головним з яких є прагнення людини до успіху, усвідомлення себе успішним, незалежно від обраної області та виду діяльності.

Як нам відомо, суспільство складається з безлічі особистостей, кожна з яких володіє своєю індивідуальністю, психологічним типом, ціннісними установками та ідеалами, але не всі можуть і стають лідерами. Якщо говорити про унікальність особистості лідера, його духовність, то розкриття людини, її становлення як лідера в духовному аспекті було розглянуто в роботах Р. Декарта і Ф. Ніцше, А. Тойнбі представляє

духовну сторону лідерства в опозиції поглядів. Однак лідерство – це багатоаспектний феномен, він включає в себе соціально-філософський, психологічний, економічний та інші дискурси. Якщо звернутися до споконвічного сенсу, то лідер – це керівник, вождь, авторитетна особистість, якій належить центральна роль організатора спільної діяльності, в обов'язки якого входить також регулювання взаємин у соціумі, групі тощо [31, с. 220].

Головним залишається те, що в суспільстві складається певний образ успішної людини, лідера, на якого рівняються, прагнуть йому наслідувати, щоб самим стати успішними. Тому дії лідера в суспільстві виправдовуються і визнаються такими, що відповідають зразку. Маніпуляція лідером неможлива, оскільки саме він покликаний маніпулювати суспільством, для досягнення поставлених цілей. У сучасному суспільстві складається негласний кодекс правил щодо того, що має зробити людина, щоб стати лідером. Наприклад, любити себе, створити свій імідж для того, щоб справляти потрібне враження, викликати довіру, мати або показувати ті якості, дії, які найбільш вигідно виділяють його на тлі інших [34, с. 298]. Це входить у блок зовнішніх і внутрішніх рис і відмінностей лідера від інших членів соціуму. З одного боку, це є виразом такого психологічного типу особистості як «людина товарна». Даний тип особистості є продуктом сучасного суспільства з його ринковими відносинами. Негативним аспектом типу виступає його прагнення до бездуховності, коли свої цінності нівелюються і реалізуються тільки ті, які допомагають досягти успіху, відповідають обставинам, переважає установка на прагматизм. Діяльність типу заснована на розумі, головним мотивом є досягнення успіху і матеріального благополуччя. Головна цінність – корисність, рідкість, тому здібності та індивідуальність є товаром, який залежно від попиту на ту чи іншу успішну роль можна продати або змінити. Даний тип особистості лідера дуже часто пов'язаний з психологічним типом «Авторитарний», який характеризується

централізацією влади, підпорядкуванням собі інших учасників проведених дій. Ці психологічні типи містять багато негативних рис. З іншого боку, сучасний тип лідера є наслідком таких типів особистості як «Плідний», «Аполлон» і «Герой», які незмінно привертають до себе увагу, ведуть за собою інших людей [63]. Це позитивний аспект духовно розвивається особистості, що перетворює дійсність. Дані типи особистості завжди володіють унікальністю, яка сприяє розкриттю лідерських якостей.

У типології лідерства також виділяють такі критерії: у сфері взаємодії: формальний; неформальний змішаний; за стилем керівництва лідерство може бути авторитарним; демократичним; змішаним. Дані типології передбачають стан «бути лідером», різні модуси буття лідера.

Суспільство по суті хвилює два ключових моменти в реалізації власного потенціалу особистістю, в соціалізації та інтеграції в суспільство, групу – бути лідером і стати ім. Суспільство вважає, що лідерами народжуються, а не стають [34, с. 323]. Але сучасні дослідження, масова культура переконують у зворотному. Набагато більше людей, ніж вважається, мають потенціал стати хорошими організаторами. Як і більшість навичок, лідерство вимагає часу, тренування і роботи над помилками. Ключовою якістю, яка робить людей лідерами, виступає здатність піклуватися про інших. Світський тип лідера націлений на ефективний результат і також використовує ці якості. Лідер в колективі, групі, суспільстві ставить мету руху, висуває ідею, заради якої повинно і потрібно рухатися. Нерідко це супроводжується певними емоціями, які повинні відповідати постановці та її подальшій реалізації [31, с. 444]. Прагнення до перетворення, постійна зміна, життя в русі дає лідеру перевагу перед усіма іншими. Який би психологічний тип не являла б собою людина визначена суспільством, групою як лідер, вона незмінно повинна мати в собі риси духовно діяча, духовно-споглядального типу. Що дає лідеру харизму, чи повинен він бути обов'язково харизматичним. Також закономірне питання при характеристиці лідерства і тих дій, які

спрямовані на досягнення становища лідера. Багато лідерів харизматичних, мають певні виняткові особисті риси для завоювання і підтримки авторитету [34]. У сучасному суспільстві найбільший інтерес представляють успішні, талановиті організатори, які можуть у своєму стилі поведінки, управління використовувати харизматичні, авторитарні риси.

Кожен політичний лідер повинен мати свої особливі риси характеру, методи впливу на оточуючих, прийоми спілкування з виборцями, методи необхідні для реалізації поставлених завдань і цілей. Виходячи з деяких критеріїв, можна виділити типи політичних лідерів.

Одним з перших, хто запропонував типологізувати політичних лідерів був М. Вебер. У роботі «Харизматичне лідерство» він як класифікаційна ознака висунув поняття «авторитет». М. Вебер виділив три типи лідерства, виходячи з легітимності політичного панування: традиційне, раціонально-легальне, харизматичне.

1) Традиційне лідерство спирається на традиції, звички. Звичка підкорятися заснована на вірі в святість традиції передачі влади у спадок.

2) Харизматичне лідерство ґрунтується на вірі у видатні якостях вождя. Харизматичне лідерство виникає через потребу маси в одкровенні і в шануванні героїв, в надії на вождя [24, с. 15];

3) Раціонально-легальне або бюрократичне лідерство спирається на загально визнаний правовий порядок, тобто здійснюється на основі законів і в рамках закону шляхом виборів.

У сучасному світі перші два типи відходять на другий план, кількість монархічних держав постійно скорочується, якщо на початку ХХ ст. (в Європі було тільки 3 держави з республіканською формою правління Франція, Сан-Марино і Швейцарія) і кілька парламентських монархій, то всього через кілька десятиліть більшість держав перейшло на республіканську форму правління. Царюючі монархи європейського континенту, виконують церемоніальні функції і володіють мінімальною владою і виконують здебільшого церемоніальні обов'язки. Даний перехід

найбільш виражений саме в Європі. У країнах Азії та Африки досі існують абсолютні монархії (Саудівська Аравія, Бруней, Таїланд тощо).

Стосовно харизматичного типу лідерства він був вкрай популярний у ХХ ст. не всі правителі увійшли в історію з позитивного боку А. Гітлер і Б. Муссоліні, І. Сталін, І. Броз Тіто, яскраві і криваві представники своєї епохи. У. Черчіль хоч і є найвеличнішим британцем на думку опитування ВВС, однак він замішаний в численних злочинах колоніальних воєн і вкрай расистською поведінкою. Однак не варто вважати, що харизма може виражатися виключно в негативному ключі. З іншого боку, існують К. Аденауер, М. Тетчер, М. Ганді і Р. Рейган. В цілому Європі спостерігається криза харизматичних політиків особливо в Європейському Союзі, де крім А. Меркель, втомленої і яка йде на пенсію, до даної категорії складно віднести когось. Харизматичні політичні діячі, правлять в більшості в країнах Східної Європи і сповідують авторитарний тип управління, який характерний для даного типу лідерства. У експертів і простих виборців виникають палкі суперечки, з приводу необхідності даного типу лідерства. Адже вони як правило затримуються на відчутний проміжок часу і схильні до диктатури. З іншого боку, в умовах кризи, викликаній як економічними чинниками, так і пандемією, біженцями і т. д. можливо Європі необхідна група нових «Меркель і Тетчер».

Європейська тенденція – це перехід до управлінців технократів і бюрократів. Які обираються шляхом чесних виборів і при першій же необхідності готові покинути свій, а не триматися посинілими руками за вислизаючи владу як «незмінний і невизнаний» О. Лукашенко.

Класифікація лідерів на основі іміджу.

Однією з найбільш сучасних і загальнопоширених типологій лідерів є система М. Херманна. Дана типологія проводить класифікацію по іміджу. Як ми знаємо «імідж» у перекладі з англійської мови означає «образ». М. Херманн виділяє чотири образи лідерів: лідер-прапорносець, лідер-служитель, лідер-торговець, лідер-пожежник.

1) Лідер-прапорносець. Його відрізняють власний погляд на реальність, у нього є уявлення про бажане майбутнє і план з його реалізації. До таких лідерів можна віднести М. Ганді, В. І. Леніна, Мартіна Л. Кінга.

2) Лідер-служитель. Такі лідери зазвичай завойовують визнання шляхом вираження інтересів певної групи. До таких лідерів можна віднести, наприклад «двох кремлівських старців» Л. І. Брежнєва або К. У. Черненко, які висловлювали інтереси партійної номенклатури.

3) Лідер-торговець. Суть цього лідерства полягає в здатності переконати в своїй правоті. Покликання народу він домагається знанням його, народу потреб навіть найнижчих, і зятим бажанням їх задовольнити. Зятим прикладом такого типу лідерства є один з найбільш епатажних президентів США Д. Трамп.

4) Лідер-пожежник відрізняється швидкою реакцією на вимоги, що рухаються його виборцями. Він здатний швидко зорієнтуватися в екстремальних умовах, негайно прийняти рішення і адекватно зреагувати на ситуацію. Тобто. висловлюючись мовою бізнесу, це антикризовий менеджер, який приходить в період кризових ситуацій і покликаний врятувати ситуацію. Яскравими прикладами таких керівників можна назвати президента США Ф.Д. Рузвельта, який не тільки подолав наслідки «Великої депресії» але і провів американський народ через жахи Другої світової війни, будучи глибоко хворою людиною, прикутою до інвалідного крісла. Також цей тип можна застосувати до сера У. Черчиллю, який прийшов до влади в переломний момент війни і не дозволив Німеччині захопити Британські острови, К. Аденауер, який долав наслідки війни і капітуляції Рейху, вивівши Німеччину зі статусу «країни вигнанця» до одного з лідерів «західного світу» і «двигунів» європейської інтеграції [29. 200с.]

Треба зауважити, що в чистому вигляді такі типи лідерів зустрічаються рідко, в основному поєднуються властивості тих чи інших типів лідерства.

Якщо поглянути на історичну часову стрічку, можна виявити, що націоналізм, як згуртування нації і політичний лідер необхідні були суспільству у важкі і переломні моменти. У такі моменти суспільство бажає «сильної руки», під цим ми маємо на увазі сильного лідера з великими повноваженнями, який зуміє повести за собою і вирішить найважчі проблеми любою ціною. Такими прикладами є: А. Гітлер у Німеччині, І. Сталін у Радянському Союзі, В. Черчіль у Великобританії, та багато інших. М. Ганді наприклад також був лідером, які подаровав своєму народу незалежність від Британської імперії. Як вважають багато політичних дослідників, щоб впоратися зі складними політичними, соціальними та економічними проблемами в сучасному світі, які є нерідко важкорозв'язними, у суспільства виникає необхідність харизматичного лідера, який зможе згуртувати і відродити націю, і вирішувати всі наявні проблеми.

Фахівці виділили п'ять політичних стилів за ступенем домінування тих чи інших якостей: параноїдальний, демонстративний, компульсивний, депресивний і шизоїдальний.

1) Параноїдальний політичний стиль. Для даного стилю характерні такі риси як: підозрілість, недовіра, підвищена чутливість до прихованих погроз і мотивів, а також жага влади і бажання контролю над іншими. Найчастіше його дії, поведінки та рішення непередбачувані. Особистості такого стилю поведінки не сприймають іншої точки зору, крім власної. Даний тип особливо очевидний в поведінці О. Лукашенка, який втратив всілякий зв'язок з реальним світом. Живе у світі польсько-литовських змов, шукає українських диверсантів і збирається суттєво нашкодити Заходу шляхом білоруських санкцій.

2) Демонстративний політичний стиль. Для даного стилю характерний такий тип лідера як «артист». Такий лідер завжди грає на публіку і спостерігає потім, як реагують на його «гру» оточуючі. В основному його політичні дії залежать від того, як на нього реагують оточуючі, чи любимо він ними чи ні. Тому такий тип лідерства як «артист» може втрачати пильність, самовладання, якщо почує критику, яка його не задовольнить, таким лідером легко змарнувати, він піддається навіюванню і занадто передбачуваний. Як приклад представників, можна відразу згадати беззмінного лідера ЛДПР В.В. Жириновського, І. Ківу, О. Ляшка. Із західних «політичних артистів» згадується сімейство Ле Пен, прем'єр-міністра Великобританії Б. Джонсона і Д. Трампа.

3) Компульсивний політичний стиль. Характеризується напруженістю, відсутністю легкості і гнучкості. Такий тип лідера постійно стурбований, дріб'язковий, занадто пунктуальний, догматично підходить до всіх норм, правил та інструкцій. Така поведінка найчастіше стає джерелом конфліктів у владних структурах. Дискомфорт у таких лідерів викликають незвичайні ситуації, коли ситуація вимагає негайного вирішення. Тому такі лідери суворо слідують обраному політичному курсу.

4) Депресивний політичний стиль ґрунтується на нездатності грати головну роль і тому намагається об'єднати свої сили з тими, хто може розробити політичний курс, швидко орієнтуватися в екстремальній ситуації і приймати негайні рішення. До цього типу можна віднести президента В. Зеленського, який надміру намагається «всім сподобається» іноді на шкоду національним інтересам України. Також під даний тип частково можна віднести Б.М. Єльцина і М. С. Горбачова, який в ключові моменти не завжди були готові прийняти «складні рішення».

5) Шизоїдальний політичний стиль переплітається з депресивним стилем. Лідер не бажає приєднуватися до якогось конкретного руху і вважає за краще позицію стороннього спостерігача. Політична

відповідальність у подібних випадках практично відсутня. Природно, прагнення до лідерства не дозволяє довго утримуватися на позиціях стороннього спостерігача, змушуючи або приєднуватися до якого-небудь руху, партії, або створювати власну партію. [29, с. 207].

Політичний лідер – це людина, яка виконує функцію ведучого. Людина, яка об'єднує групи людей; може дати об'єктивну оцінку, пояснить зовнішню ситуацію; є генератором ідей, при цьому враховує думки і настрої існуюче в суспільстві; це той, хто не просто зможе повести за собою групу людей, а за ким люди самі побажають йти.

Політичне лідерство має свою структуру, функцію і типологію. Виділяють дві структури: структура ділового лідерства та структура емоційного лідерства. Також структура лідерства має вертикальний і горизонтальний вимір, причому ці дві вертикалі можуть бути автономними один від одного.

Функції лідера – це головне складове його діяльності. Всього виділяють дев'ять функцій, три з яких були запропоновані Р. Такером:

- інструментальна,
- комунікативна,
- функція соціального арбітражу та патронажу,
- функція легітимності політичного порядку;
- мобілізаційна;
- директивна;
- «постановка діагнозу»

Всі ці функції повинні виконуватися лідером, оскільки вони доповнюють один одного і забезпечують «ідеальне» лідерство. Таким розуміння політичного лідерства істотно відрізняється від сучасного трактування даного терміну і швидше відповідає середньовічним розумінням і уявленням. Хоча в деяких країнах наприклад КНДР, сімейство Кімів наділене певними «божественними властивостями», як

наприклад імператор Японії для свого народу нащадок богині сонця Аматерасу.

Типологія політичного лідерства характеризується різноманітністю. Існує три найбільш важливі: типологія по М. Веберу, класифікація на основі іміджу, класифікація за стилем поведінки. У типології лідерства не можна вибрати одну основну, яка буде формулювати тип політичного лідера.

2.2 Харизматичний тип лідерства

«Харизмою» слід називати якість особистості, визнана надзвичайною, завдяки якій вона оцінюється як обдарована надприродними, надлюдськими або, щонайменше, специфічної особливими силами і властивостями, недоступними іншим людям. Ці риси невластиві звичайній людині, вони приписуються «божественному» походженню або сприймаються як зразкові, у зв'язку з цим крісло вважається вождем [4, с. 15]. Дотримуючись даного визначення харизму – це якість, завдяки якій людина оцінюється як обдарована надлюдськими властивостями. Таку оцінку цих властивостей можна дати тільки на основі зовнішніх вражень. Харизматичний лідер має незвичайні психічні здібності залучати послідовників і руко водити ними. Походження цих здібностей є спірним питанням у науці і до кінця поки не ясно. Харизма тичне лідерство носить характер «особистих» відносин харизматичного лідера і його послідовників. Воно передбачає віру прихильників в «місію» харизматичного лідера, в його незвичайне покликання. Харизматичний лідер є втіленням одного з архетипів політичного вождя, до того повинен серйозно вірити у власну місію, інакше він не зможе переконати в цьому потенційних прихильників. Імітація харизматичного лідерства швидко розкривається і не дозволяє досягти стійкого політичного впливу.

Харизму не можна купити, продати або передати у спадок: вона унікальна і не тиражована. Харизма «несамовитого воїна» виявлялася в маніакальних приступах люті, які він відчував у битві. Відомо, що у Візантії в Середні століття таких воїнів, обдарованих харизмою, вважали знаряддям війни. Харизма шаманів і магів виражалася в нападах місті почесного екстазу, яким вони заражали і підпорядковували натовп [29, с. 325].

Механізм харизматичного лідерства ґрунтується на проєкції психічної енергії колективного несвідомого наданого лідера. Хоча проєкція здійснюється зонально, вона являє собою емоційний порив. Лідер стає втіленням колективних почуттів і очікування. В результаті між лідером і його прихильниками устанавлюється сильний емоційний взаємозв'язок, що притягує нових прихильників. Харизматичний лідер не тільки заряджається психічною енергією маси, але і сам заряджає її своєю енергією. Під впливом харизматичного лідера його прихильник відчуває прилив позитивних емоцій, задоволення чуттєвих потреб, зняття соціальних фрустрації і впливів комплексів.

Харизматичні вожді повинні мати певну фізичну ваду або психічну ваду, а також особисту історію. Зазвичай це вельми неврівноважені люди, часто – фанатики з «палаючим поглядом» і уривчастою промовою, іноді вони приходять з іншого регіону або іншої країни: адже немає пророка у своїй вітчизні. І. Сталін мав значні дефекти., В. Ленін – картавіл, Ф. Рузвельт був розбитий паралічем, а Наполеон був надзвичайно малий ростом, що не є правдою, а лише історичним міфом [29, с. 325]. Отже, те, що у звичайної людини недолік, то у харизматичного лідера – це гідність, яка з ходом подій може стати символом влади.

Лідер такого типу володіє почуттям місії радикальної політичної дії і призначення «врятувати націю». Характерним для лідера виступає значуща особиста уявність. Для його соратників характерні були в вищій мірі похилення перед ним і визнання його особливої місії. Класичними

історичними прикладами можна назвати постаті М. Ганді, А. Гітлера, Мао Цзедуна (часів Великої культурної революції в Китаї). У кожного політичного лідера вона є індивідуальною рисою.

Види харизматичного лідера:

1) релігійні провідники, святі, засновники релігій (М. Лютер, Аль Хомейні, біблійні пророки, Ісус, Мойсей і інш.);

2) полководці (Наполеон, Олександр Македонський);

3) вожді тоталітарних держав і рухів (І. Сталін, А. Гітлер, Б. Муссоліні, Мао);

4) лідери авторитарних режимів і популістські вожді

Багато досліджень показують, що кожна з досліджуваних особистостей має абсолютно унікальний набір рис, що не збігається з іншими. Чому ж так відбувається? Відповідь на це питання дав аналіз харизматичної особистості в історичному аспекті.

Завдяки цьому аналізу, дослідники змогли виявити деякі закономірності:

- харизма може проявлятися тільки в соціальній групі, оскільки являє собою інструмент впливу;

- харизматичний лідер з'являється як правило в періоди соціально-економічних або політичних криз і користується величезною довірою у своїх прихильників;

- громадська позиція харизматичного лідера збігається з настроєм великої народних мас;

- образ харизматичного лідера і його дії нетипові, вони відрізняються новизною;

- харизматична поведінка містить в собі деяку театральність і супроводжується ритуалами; [29, с. 328].

Крім даних семи принципів, існують ще ряд характеристик, виділених М. Гантером, які притаманні харизматичному лідеру:

- вміння впливати на людей;

- дар «випромінювати енергію і заряджати» нею оточуючих;
- заворожуюче зовнішність;
- незалежність характеру;
- хороші риторичні здібності і деякий артистизм [29, с. 330].

На його думку, люди частіше піддаються впливу тих, хто володіє захоплюючими їхніми рисами характеру, хто є їхнім ідеалом і кому вони хотіли б наслідувати.

Пізніше були зроблені спроби сформулювати ті якості лідерів, які дозволяють захоплювати за собою людей:

- 1) повна впевненість у своїх судженнях і здібностях;
- 2) вміння бачити перспективу краще, ніж інші; здатність захопити своєю ідеєю інших;
- 3) відданість ідеї, готовність ризикувати і взяти на себе відповідь-відданість;
- 4) нетрадиційна поведінка, що іноді йде врозріз із загальноприйнятими нормами [19, с. 346];

Психолог Н.Б. Енкельман виділив наступні риси властиві харизматичному лідеру:

- 1) особиста магнетично приваблива сила;
- 2) наснага, яка відчувається від виконуваного життєвого завдання; ототожнення себе з виконуваною роботою;
- 3) впевненість у своїх силах;
- 4) вміння зосереджувати свою увагу на найголовнішому;
- 5) комунікабельність і вміння встановлювати довготривалі та міцні міжособистісні відносини;
- 6) вміння мотивувати себе та інших;
- 7) здатність знаходити до людей правильний підхід;
- 8) вміння ставити перед собою та іншими чіткі цілі;
- 9) чарівність;
- 10) активність та енергійність;

11) вміння приймати рішення;

12) вміння служити зразком для наслідування; [20, с. 172].

Для того щоб більш точно розібрати харизму як психологічну характеристику розглянемо її структурні компоненти. Щоб розглянути структурні компоненти харизми, використовуємо еkleктичну модель структури особистості. В основі цієї моделі лягла концепція особистості політичного діяча, запропонована Є.В. Єгоровою [34, с. 205]. Дана концепція роз'яснює психологічні механізми поведінки політичних лідерів, їх мотиви і установки, соціально-психологічні якості особистості.

«Зовнішній рівень» політико-психологічного профілю відображено в образах, що існують у свідомості оточуючих людей. Такі образи часто не збігаються з реальними аспектами, які складають реально існуючу систему індивідуально-психологічних характеристик.

«Внутрішній рівень» політико-психологічного профілю містить три основні компоненти: когнітивний, афективний і поведінковий.

Д. Уінтер же виділяє в структурі особистості політичного лідера чотири компоненти: когнітивний, мотиваційний, риси і соціальний контекст.

Таким чином, в особистісно-діяльність харизматичного лідера можна виділити чотири основні компоненти когнітивний, або пізнавальний, афективний або емоційний, поведінковий і мотиваційний.

1) Когнітивний компонент включає основні переконання особистості, уявлення про ту діяльність, яку здійснює вона сама і її оточення. У когнітивний компонент можуть бути включені знання, вміння і навички особистості [34, с. 330].

2) Афективний компонент пов'язаний з емоціями, почуттями і являє собою тривалі орієнтації особистості, пов'язані зі ставленням до життя взагалі, справи, до себе і оточення, зокрема [34, с. 331].

3) Поведінковий компонент включає в себе конкретні дії, усвідомлення, контроль і саме регуляцію власних дій.

4) Мотиваційний компонент представлений спрямованістю особистості, обґрунтуванням вибору тієї чи іншої дії, виділенням факторів, що обумовлюють цей вибір, умінням вибудовувати чіткі цілі.

Якщо співвідносити компоненти структури з якостями, притаманними політичним діячам, то зауважимо, що афективний компонент є найбільш вираженим: наснага, яка відчувається від виконуваного життєвого завдання, ототожнення себе з виконуваною роботою, позитивних досвідчене сприйняття життя, самовідчуття харизми і почуття власної гідності, здатність відчувати навколишнє середовище і потреби суспільства. Всі ці якості допомагають харизматичному лідеру створювати таке середовище в суспільстві, коли у індивідів виникає відчуття, що вони можуть задовольнити свої потреби.

У поведінковому компоненті особливо варто відзначити такі якості, як здатність і готовність до високих особистих ризиків заради блага суспільства: поведінка яка не збігається зі стереотипами суспільства, тобто вчинення вчинків, які сприймаються як героїчні або екстраординарні. При цьому харизматична особистість може змінити мотивацію, інтереси, цінності в соціумі, таким чином, що здійснення приватних інтересів кожного співвідносяться з досягненням цілей суспільства.

Мотиваційний компонент представлений уміннями харизматичної особистості ставити чіткі цілі перед собою та іншими і домагатися їх, мотивувати себе та інших, тобто здатність особистості сформулювати і задати мету таким чином, щоб вона була привабливою для всіх людей.

Когнітивний компонент є найменш представленим у структурі харизматичної особистості і включає вміння зосереджувати увагу на найголовнішому і вміння створювати образ майбутнього, тобто здатність харизматичної особистості формулювати розумний спосіб вирішення проблеми.

Для найбільш повного опису моделі структури харизматичного діяча розглянемо психологічну типологію К. Г. Юнга. Згідно з цією типологією,

кожен лідер має не тільки індивідуальні риси, а й певний психологічний тип. Цей тип показує сильні і слабкі сторони функціонування психіки і той стиль діяльності, який більш підходить для певної людини. Харизматичну особистість також можна описати в термінах одного з юнговських психологічних типів [23, с. 111].

К.Г. Юнг стверджував, що кожна людина орієнтована на сприйняття або зовнішніх сторін життя, або внутрішніх. Такі способи усвідомлення себе і свого зв'язку зі світом він називав установками людської психіки. Юнг визначив їх як екстраверсію та інтроверсію. Далі Юнг ввів поняття психологічних функцій. Функції – це здібності людини з особливим умінням розбиратися в певних вимірах світу. Одні люди краще оперують з логічною інформацією (міркування, докази), та інші – з емоційною (стосунки людей, їхні почуття). Одні володіють більш розвинутою інтуїцією (передчуття, прийняття в цілому, інстинктивне схоплення інформації), інші – більш розвиненими відчуттями (сприйняття зовнішніх і внутрішніх подразників). К.Г. Юнг виділив на цій підставі чотири базові функції:

1) мислення є та психологічна функція, яка наводить дані змісту подань у понятійний зв'язок. Мислення на інтелектуальному розумінні фактів і, зокрема, на їхньому концептуальному взаємозв'язку. Воно є раціональним, систематичним процесом, який шукає розуміння реальності через аналіз і логічний висновок [23, с. 229].

2) відчуття є функція, що надає змісту відому цінність у сенсі прийняття або відкинення його. Почуття є впливовою, сентиментальною функцією. Вона приваблює складання думки про факти або має на меті складання думки про них на основі їхньої подоби або специфічності [23, с. 250]. Саме тому переживання розглядаються в термінах як хороші і погані, приємні і неприємні, прийнятні і неприйнятні.

3) інтуїція є та психологічна функція, яка передає суб'єкту сприйняття несвідомим шляхом. Інтуїтивне сприйняття ігнорує деталі і

фокусується замість цього на загальному контексті та атмосфері. Вона сприймає напрямок, в якому рухається справа, тонкі внутрішні взаємини і залучені неявно процеси або приховані можливості ситуації. Інтуїція – це свого роду інстинктивне схоплення, достовірність інтуїції покоїться на певних психічних даних, здійснення і готівка яких залишилися, однак, не усвідомленими.

4) відчуття – та психологічна функція, яка сприймає фізичне роздратування. Відчуття базується на прямому досвіді сприйняття конкретних фактів. Воно сприймає об'єкт таким, як він є – реалістичним і конкретним. Відчуття не в змозі розглянути контекст, причетність, значущість або альтернативні інтерпретації, але замість цього намагається представити фактично і в деталях інформацію, яка має відношення до відчуття [23, с. 266].

Наявність у кожної людини всіх чотирьох психологічних функцій дає їй цілісне і врівноважене сприйняття світу. Зазвичай одна функція домінує, даючи людині реальні засоби для досягнення соціального успіху. Інші функції неминуче відстають від неї, що ні в якому разі не є патологією, а їх "відсталість" проявляється лише в порівнянні з домінуючою. За домінуючою функцією Юнг визначав типи: розумовий, відчуваючи, інтуїтивний. Домінуюча функція придушує прояви інших функцій, але не в рівній мірі.

Ми можемо припустити, що оскільки найбільш вираженим компонентом структури харизматичної особистості є афективний, то ми можемо віднести харизматичну особистість до відчуваючого або інтуїтивного типу. Для харизматичної особистості характерна перевага спиратися в зборі інформації на процес передбачення, не спираючись на факти, і приймати рішення з опорою на особисті та загальноприйняті цінності, не спираючись на логіку. Харизматична особистість вибудовує відносини з оточуючими не договірні, а, насамперед, емоційні, викликаючи у них позитивні почуття. Зрештою, все це працює на благо

системи. Встановлено, що ті, хто йде за лідерами, які володіють харизматичними якостями, відрізняються високою мотивацією, можуть працювати з ентузіазмом і досягати високих результатів. Такого роду лідери особливо необхідні на переломних етапах розвитку, в період виходу з кризового стану, здійснення радикальних реформ і змін.

Можна припускати, що політичний лідер виникає раніше, ніж націоналізм. Тут потрібно відзначити той факт, що без харизматичного лідера (вождя) неможливо об'єднати суспільство і відродити націю. Адже суспільство зображує свого лідера як живе втілення нації, що випромінює силу і непохитну відданість. Віра нації в особі свого лідера зміцнює узи національної єдності. Оскільки лідеру буде важко згуртувати суспільство (маси) без загальної історії, без національної ідентичності. Патріотизм допомагає згуртуватися, працювати на благо держави і робити свою країну великою. Головне, щоб патріотизм не переріс у шовінізм, та яри націоналізм, тому що наслідки будуть згубні і ні до чого позитивного не приведуть. Або не придбав специфічні форми російського патріотизму, коли велич держави полягає в ракетах і здатності дійти до Берліна, а не в рівні життя і доходах населення. В Україні також існують специфічні риси патріотизму, які іноді переходять у націоналізм і русофобію. З точки зору багатьох українських націоналістів патріотизм полягає у використанні української мови і вишиванок, ненависті до Росії і всього російської. При цьому псування майна за яке повинні розплачуватися платники податків, для них є допустимим.

Політичний лідер – це людина, яка виконує функцію ведучого. Людина, яка об'єднує групи людей; може дати об'єктивну оцінку, пояснить зовнішню ситуацію; є генератором ідей, при цьому враховує думки і настрої існуюче в суспільстві; це той, хто не просто зможе повести за собою групу людей, а за ким люди самі побажають йти.

Багато в чому від політичного лідера залежить рівень націоналізму в державі. Від його волі і розуміння політичної ситуації залежить вектор

політичної спрямованості. Якщо керівник використовує мову пропаганди і розпалювання ненависті для своїх особистих інтересів або для відволікання від внутрішніх проблем шукає ворогів поза межами. Історія знає багато таких прикладів. А. Гітлер прийшовши до влади крім підняття економіки і рівня життя влаштував режим жорсткої диктатури не тільки проти євреїв і населення і окупованих територій але і проти німецького, як він висловлювався арійського населення, яке також зазнало істотних репресій. Даний приклад говорить про вплив лідера на хід історії, коли від одного нездорового розуму постраждали десятки мільйонів людей. Але роль лідера в історії не завжди негативна. У найскладніші періоди часом необхідна яскрава особистість яка подолає найскладніші періоди історії держави (війни, революції, стихійні лиха, кризи тощо). Загальносвітова тенденція говорить про те що кількість яскравих і харизматичним лідерів істотно скорочується. Людство прагне демократизму, поділу влади і делегування повноважень між різними гілками влади. Кількість авторитарних і тоталітарних лідерів також скорочується. Стосовно міграційних потоків загалом європейські керівники особливо країн ЄС за винятком Польщі та Угорщини. Дотримуються відкритих кордонів і намагаються істотно не перешкоджати міграційним потокам. У Східній Європі спостерігається відмінна ситуація, якщо країни ЄС в основному наповнюють вихідці з Північної Африки, Близького Сходу, Східної Європи. То держави Східної Європи насамперед Росії, мігрують громадяни колишніх радянських республік (Таджикистан, Узбекистан, Вірменія і інш.)

ВИСНОВКИ

Таким чином, феномен націоналізму постає як складне багаторівневе явлення з довгою історією розвинення і становлення. Приміром в Заповіті, описаний утиск євреїв єгипетськими фараонами. А Старий Завіт рясніє ідеями про єврейську перевагу. У сучасному розуміння витoki націоналізму виходять до періоду Наполеонівських воєн і створенням перших національних держав. Розквіт націоналізму доводиться на першу половину ХХ ст. Найбільший сплеск національно-визвольної боротьби і рухів, спрямованих на побудову держави за національним принципом, припав на другу половину ХІХ ст. - початок ХХ ст. У цей період відбулося об'єднання Німеччини та Італії, які отримали незалежність держави, що раніше входили до складу Австро-Угорської та Оттоманської імперії (Румунія, Болгарія, Чорногорія, Сербія, Албанія і т. д.), набирали силу процеси національного відродження народів Центральної та Східної Європи (поляків, чехів, словенців тощо). А також цей період міцно асоціюється з діяльністю А. Гітлера і жахами Другої світової війни. Окрім Німеччини ідеями націоналізму були охоплені її союзники по війні Японія і Італія. Після закінчення війни Європа пішла від націоналістичної ідеології, і як би на знак вибачення за жахи світових воєн і колоніальну політику, розкрив «межі для всіх».

Розвиток націоналізму як ідеологічної і світоглядної доктрини спочатку пішло по двох основних напрямках, які перепліталися і конфліктували між собою, і в той же час підтримували один одного. Якщо за основу людської спільності узяти систему, то ці дві течії в націоналізмі можна розрізняти по відношенню цієї спільності до її середовища і до її елементів – дрібніших спільностей. Інакше кажучи, націоналізм одночасно виступає як ідеологія об'єднання і ідеологія розділення. Ідеологія тісним чином пов'язана з формуванням та інституціоналізацією ідей нації та національної держави. Більш того, протягом останніх декількох століть

ідеологія і націоналізм доповнювали і стимулювали один одного в своєму розвитку. Не випадково вони виникли майже одночасно, висловлюючи інтереси «третього заслів'я» або буржуазії, що, по суті, на початковому етапі являло собою одне і те ж.

Привабливість націоналізму полягає в його здатності перетворювати абсолютно банальні, повсякденні, з точки зору сторонньої людини, дії в джерело національної гордості, вбачати в них елементи прояву свободи і самовираження. Почуття належності до власної спільноти надає сенс і значущість самого життя, зміцнює почуття взаємної відповідальності і причетності, зменшуючи тим самим почуття самотності і відчуження. Особливу значимість націоналізму надає той факт, що він здатний абсорбувати особисте невдоволення, особисту незадоволеність окремого нагороду.

Проте велика міграція населення в країни Західної Європи, привела до наростання протиріч між корінним населенням і новоприбулими вихідцями спочатку зі Східної Європи а потім з країн Азії і Північної Африки. Прививши до нової хвилі розвитку націоналізму на Європейському континенті. Ці протиріччя викликані різницею культур, рівнем життя і освіти і небажанням багатьох мігрантів дотримуватися традицій і засад держави. З іншого боку без мільйонів мігрантів Європа б навряд чи так швидко відновилася від світових воєн. Багато в чому її нинішнє благополуччя обумовлене важкою працею мільйонів мігрантів. . У різних куточках європейського континенту, можна почути націоналістичні гасла, а праві партії активно розширюють свої ряди. що обумовлює підвищення міри впливу політичних сил, що відстоюють принципи націоналізму.

Націоналізм з одного боку служить хорошим мобілізаційним засобом, для створення або відтворення держави, а також для об'єднання соціуму. Але є і зворотний бік медалі з цілим рядом мінусів. Оголошення пріоритетності інтересів нації, ущемляє інші національності, що живуть в

державі і не забезпечує мирного співіснування між ними. Це приміром, можна простежити по ряду африканських держав, де представники одного племені або етносу, можуть займати усі ключові керівні пости. Така ситуація коли одна етнічна група перебуває у привілейованому становищі спостерігається у багатьох державах африканського континенту, що багато в чому обумовлено племінною структурою, більшості африканських держав в яких досі неї сформувалися нації і відсутній інститут громадянського суспільства. У Сирії всі ключові пости займають алавіти, до цієї релігійної течії і етнічної групи належить клан Асадов. Не оминула проблема націоналізму і пострадянський простір у багатьох азійських державах на ключові посади рідко призначають представників не титульної нації (Туркменістан, Узбекистан, Казахстан). У Росії також існує певна недовіра до представників національних меншин. У кавказьких суб'єктах федерації насамперед у Чечні спостерігається певне утиск російського (слов'янського населення). У країнах Балтії також назирається певне притиснення російськомовного населення.

У країні ЄС і Західного світу в цілому (за винятком Японії в якій відсоток іноземців менше декількох відсотків) проблема націоналізму йде не настільки гостро. Однак по всій Європі постійно спалахують осередки напруженості (Каталонія, Ірландія і Шотландія, Кіпр і т. д.).

Перемога націоналістів на виборах в Угорщині і Сербії сильні позиції в Італії і Австрії, боротьба між правими і лівими на повторних виборах в Греції показують, що в найближчому майбутньому націоналізм нікуди не піде. За останні роки у Франції були легалізовані одностатеві шлюби, за що так активно виступав Ф. Олланд, спрощено міграційне законодавство, що привело до ще більшого припливу біженців і масову критику консервативна налагодженого населення. Ще більший резонанс викликали реформи французького уряду в трудове законодавство і різке зростання податків. Затягування вузла соціально-економічних і культурно-етнічних проблем, розгубленість і неготовність до комплексного рішення

проблем європейськими урядами призводить не лише до розчарування і невдоволення європейців, але і є поживним середовищем для поширення різноманітних націонал-популістських ідеологій і організацій, які намагаються закріпитися в провідних країнах європейського континенту. Історичні процеси розвитку, такі приміром, як міжнародну фінансово-економічну кризу і його наслідки, різке скорочення соціальних гарантій і загальне погіршення добробуту громадян Європи, погіршення робочого законодавства, пандемія коронавіруса призводять до зростання популярності популістських і націоналістичних політичних рухів.

Неприятність до мігрантів передусім мусульманам з Азії і Північної Африки, викликають безліч терористичних актів, які захлеснули Західну і Південну Європу. Діяльність ІГІЛ і Аль-Каїда та інших терористичних угруповань, приводить до того що все більше число корінних європейців, асоціюють першого зустрічного мусульманина або мусульманку в хустці або тюрбані з терористом і відходять від нього чимдалі у вагоні метро.

Позиція «крайне правих партій» Європи заснована на захисті традиційних цінностей і культурно-етнічної ідентичності європейського населення. «Крайне праві партії», сповідують крайні форми націоналізму, що відображає їх ненависть до інших народів. Підживлювані правими партіями анти еміграційні настрої, на наш погляд створюють загрозу ідентичності європейських народів. Великий підйом ультраправої ідеології забезпечили також фінансові проблеми, питання безпеки та економічної кризи.

В даний час, незважаючи на певні електоральні успіхи, націоналістичні сили в Європі поки не мають достатньо ресурсів для повноцінної реалізації своїх програмних установок і відповідно не можуть надати масштабного впливу на національну ідентичність ряду країн, але позитивна для них динаміка в даному аспекті говорить про те, що в майбутньому характер національної ідентичності в європейських державах під впливом націоналістичних сил може змінитися.

Також не варто скидати з рахунків і той факт, що саме збільшення міграційних потоків в європейські країни, поступово перетворюється на фактор політичної і соціально-культурної нестабільності приймаючих держав. Однак ці негативні явища нівелюються розвитком економіки за рахунок припливу дешевої робочої сили.

Регулювання міграційних процесів у ХХІ ст. поступово ставало все більш значущим напрямком діяльності Європейського союзу, пріоритетним пунктом економічного і політичного порядку денного сучасної Європи. ЄС оголосив своєю метою формування «всеосяжної міграційної політики» на основі загальних базових принципів допуску громадян третіх країн на територію держав-членів «при одночасному забезпеченні охорони спільного кордону Євросоюзу».

Таким чином міграційні процеси, обумовлені як глобалізацією, так і безліччю інших факторів відставанням у рівні розвитку, численними військовими конфліктами призвели до суттєвого збільшення міграції в держави європейського континенту насамперед ЄС. Що певною мірою призвело до появи великої кількості націоналістичних партій з антиемігрантською спрямованістю. До таких партій можна віднести («АДН» у Німеччині, «Національний фронт» у Франції, «Ліга Півночі» в Італії, «Право і Справедливість» у Польщі, «Фідес» в Угорщині, Правий сектор в Україні та безліч інших).

Феномен політичного лідерства також тісно переплітається і з ідеологією націоналізму. Історія знає безліч прикладів, коли одна особистість, змінювала істотно хід історії як з позитивної, так і негативної сторони. Найвідомішим був лідер нацистської Німеччини А. Гітлер, чия очевидно «хвора і спотворена» свідомість, побудувала один з найжахливіших і найкривавіших режимів в історії людства. У якому знищення незручних і непотрібних народів було поставлено на потік. Крім Гітлера згадуються його союзники і соратники Б. Муссоліні, Ф. Франко, А.

ді Салазар, М. Хорті та інші) які також трансформували націоналізм в його більш страшні форми, такі як: нацизм і фашизм.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- 1 Кисс, Э. Национализм реальный и идеальный. Этническая политика и политические процессы / Э. Кисс // Этничность и власть в полиэтнических государствах. – Москва : Наука, 1994. – 151 с.
- 2 Андерсон, Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон. – Москва : Канон – пресс – Ц, 2001. – 333 с.
- 3 Смит, Э. Д. Национальная идентичность / Э. Д. Смит. – Москва : Прасис, 1994. – 178 с.
- 4 Хабермас, Ю. Постнациональная констелляция и будущее демократии / Ю. Хабермас. – Москва : Праксис, 2005. – 151 с.
- 5 Хантингтон, С. Кто мы? Вызовы американской национальной идентичности / С. Хантингтон. – Москва : АСТ, 2014. – 576 с.
- 6 Буховец, О. Г. Эра национализма и особенности образования наций в Европе (часть первая) / О. Г. Буховец // Современная Европа. - 2008. - № 4. - С. 33-34.
- 7 Хабермас, Ю. Европейское националистическое государство: его достижения и пределы. О прошлом и будущем суверенитета и гражданства / Ю. Хабермас // Нации и национализм. – Москва : АСТ, 2002. – 366 с.
- 8 Смит, Э. Д. Национализм и историки / Э. Д. Смит // Нации и национализм. – Москва : Наука, 2002. – 256 с.
- 9 Брайи, Дж. Подходы к исследованию национализма / Дж. Брайи // Нации и национализм. – М : РОССПЭН, 2002. – 231 с.
- 10 Тишков, В. А. Нация: теория и политическая практика // Взаимодействие политических и национально-этнических

- конфликтов (материалы Междунар. симпозиум 18-19 апр. 1994 г.). - Ч. 1. – Москва : «Астрель», 1994. – 68 с.
- 11 11. Хабсбаум, Э. Дж. Принцип этнической принадлежности и национализм в Европе / Э. Дж. Хабсбаум // Нации и национализм. – Санкт-Петербург : Питер, 2002. – 335 с.
- 12 Егазаров, А. Иллюстрированная энциклопедия символов / А. Егазаров. – Москва : «Астрель», «АСТ», 2007. – 723 с.
- 13 Бишоп, К. Награды, эмблемы и знаки различия Третьего Рейха / К. Бишоп, А. Уорнер. – Москва : «АСТ», «Астрель», 2006. – 136 с.
- 14 Философия вождизма. Хрестоматия по вождеведению / под. ред. В. Б. Авдеева. – Москва : «Белые альвы», 2006. – 608 с.
- 15 Вебер, Э. Руническое искусство / Э. Вебер. – Санкт-Петербург : «Евразия», 2002. – 160 с.
- 16 Жуков, Д. Оккультизм в Третьем Рейхе / Д. Жуков. – Москва : «Яуза», 2006. – 160 с.
- 17 Климович, К. К. Во власти символов / К. К. Климович. – Москва : «Русская Правда», 2006. – 160 с.
- 18 Райх, В. Психология масс и фашизм / В. Райх. – Москва : «АСТ», «Мидгард», 2004. – 544 с.
- 19 Родионов, В. Расовые мифы нацизма. Врага надо знать! / В. Родионов – Москва : «Яуза-пресс», 2010. – 384 с.
- 20 Фихте, И. Г. Речи к немецкой нации / И. Г. Фихте. – Москва : «Канон», РООИ., «Реабилитация», 2008. – 336 с.
- 21 Багдасаров, Р. Свастика: священный символ. Этнорелигиоведческие очерки / Р. Багдасаров. – Москва : «Белые Альвы», 2001. – 432 с.
- 22 Лаку-Лабарт, Ф. Нацистский миф / Ф. Лаку-Лабарф, Ж.-Л. Нанси / пер. с фр. с. л. Фокина. Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 78 с.

- 23 Юнг, К. Архетип и символ / К. Юнг. – Москва : Ренессанс, 1991. – 304 с.
- 24 Вебер, М. Харизматическое господство / М. Вебер // Социологическое исследование. – 1988. – №5. – С. 139.
- 25 Гаджиев, К. С. Политология: основной курс: учебник для вузов / К. С. Гаджиев. – Москва : Высшее образование, 2008. – 460 с.
- 26 Тард, Г. Публика и толпа: Этюд Габриэля Тарда / Г. Тард. — Санкт-Петербург : Питер, 1999. — 48 с.
- 27 Мирзоян, В. А. Управление и лидерство: сравнительный анализ теорий лидерства / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2013. – № 6. – С. 3-5.
- 28 Каменская, Е. Н. Политология: учебное пособие / Е. Н. Каменская. - 2-е изд. – Москва : Наука, 2006. - 303 с.
- 29 Пугачев, В. П. Введение в политологию: учеб. пособие / В.П. Пугачев, А.И. Соловьев. – Москва : Аспект Пресс, 2005. – 483 с.
- 30 Шестопал, Е. Б. Политическая психология: учеб. пособие / Е. Б. Шестопал. – Москва : ИНФРА-М, 2002. – 448 с
- 31 Энкельманн, Н. Б. Харизма. Личностные качества как средство достижения успеха в профессиональной и личной жизни / Н. Б. Энкельманн. – Москва : Интерэксперт, 2001. – 272 с.
- 32 Дегтярев, А. А. Принятие политических решений: проблемы теории и практики / А. А. Дегтярев. – Москва : Наука, 2004. – 416 с.
- 33 Дегтярев, А. А. Политическая власть как регулятивный механизм социального общения / А. А. Дегтярев // Полис. – 1996. – № 3. – С. 1-9.
- 34 Лебон, Г. Психология толп. Мнение и толпа / Г. Лебон, Г. Тард. – Москва : Институт психологии РАН, КСП, 1998. – 416 с.

- 35 Мирзоян, В. А. Управление и лидерство: сравнительный анализ теорий лидерства / В. А. Мирзоян // Вопросы философии. – 2013. – № 6. – С. 3-5.
- 36 Парсонс, Т. О понятии политическая власть / Т. Парсонс // Антология мировой политической мысли: в 5 т. / Г. Ю. Семигин [и др.]; Ред. науч. совет: Г. Ю. Семигин (пред.) [и др.] / Нац. обществ. - науч. фонд, Акад. полит. науки. – Москва : Праксис, 1997. – Т 2. – С. 479–486.
- 37 Филиппов, А. Ф. Политическая социология. Фундаментальные проблемы и основные понятия // Полития. 2002. № 2. – С. 3-13.
- 38 Юнг, К. Психологические типы / К. Юнг. – Москва : Азбука, 2001. – 728 с.
- 39 Малинова, О. Ю. Либерализм и концепт нации / О. Ю. Малинова // Полис. - 2003. - №2. - С. 96.
- 40 Мунтян, М. А. Национализм в эпоху постиндустриализма: попытка нового прочтения / М. А. Мунтян // Социальная теория и современность. Нация, государство, национализм: теория, история, практика. – Москва : Эксмо, 1993. – 418 с.
- 41 Кризис мультикультурализма и проблемы национальной политики / под ред. М. Б. Толпыго. – Москва : Весь мир, 2013. – 400 с.
- 42 Первец, А. В. Конфликты в мультикультурном обществе. Антропология мультикультурного конфликта у Б. Пареха / Перцев, А. В., Черепанова, Е. С., Хомяков, М. Б. // Учебно-методический комплекс дисциплины «История конфликтологии». – Екатеринбург, 2008. – 217 с.
- 43 Парех, Б. Переосмысливая мультикультурализм: культурное разнообразие и политическая теория / Хомяков, М. Б. // Хрестоматия по дисциплине «Современная политическая

- философия: либерализм, коммунитаризм, мультикультурализм». – Москва : Праксис, 2007. – 492.
- 44 Назаров, В.Л. Теория и практика мультикультурализма в странах Запада: учебное пособие / В.Л. Назаров. – Екатеринбург : Издательство Уральского университета, 2015. – 212 с.
- 45 Гасанова, Н. К. Мультикультурализм в культурной политике / Н. К. Гасанова. – Москва: Международный издательский центр «Этносоциум», 2014. – 222 с.
- 46 Антонова, В. К. Мультикультурализм: идеология, политика и культурный ход современности / В. К. Антонова. – Москва: ООО «Вариант», 2012. – 118 с.
- 47 Тэвдой-Бурмули, А. И. Мультикультурализм: Между панацеей и проклятием / А. И. Тэвдой-Бурмули // Актуальные проблемы Европы. – 2011. – №4. – С. 14–34.
- 48 Коротеева, В. В. Теории национализма в зарубежных социальных науках / В. В. Коротеева. - М., 1999. - С. 62–63.
- 49 Галлиссо, Р. Одолеть национализм или национализм одолеет нас / Р. Галлиссо – Москва : Азбука, 1993. - С. 32.
- 50 Доган, М. Легитимность режимов и кризис доверия / М. Доган // Социс. - 1994. - № 6. – С. 147-156.
- 51 Коричневая волна: почему Ле Пен будет трудно закрепить успех на выборах // РБК [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.rbc.ru/politics/07/12/2015/5665aa5d9a7947243882faa1>. - Дата доступа: 22.04.2021.
- 52 Блинова, М. С. Современные социологические теории миграции населения / М. С. Блинова. – Москва : Наука, 2009. - 160 с.
- 53 Ионцев, В. Предисловие // Миграция и развитие: Сборник статей / Гл. ред. Ионцев В. – Москва : Праксис, 2007. – 255 с.
- 54 Коулмен, Д. Иммиграция и этнические сдвиги в странах с низкой рождаемостью - третий демографический переход в действии? /

- Д. Коулмен // Миграция и развитие: Сборник статей / гл. ред. В.А. Ионцев. – Москва : Астрель, 2007. – 225 с.
- 55 Окольский, М. Миграционное давление на Европу / М. Окольский / Вынужденная миграция: Научная серия: Международная миграция населения: Россия и современный мир/ МГУ. Эконом. фак.; гл. ред. В.А. Ионцев. – Москва : Наука, 2001. – Вып. 6. – С. 46-54.
- 56 Рыбаковский, Л. Л. Механизмы формирования миграционных потоков / Л. Л. Рыбаковский // Миграция и развитие: Сборник статей / Гл. ред. В.А. Ионцев. – Москва : Эксмо, 2007. – 187 с.
- 57 Нарочницкая, Е. А. Иммиграционные потоки в Европу, экономический кризис и некоторые вопросы теории миграции / Е. А. Нарочницкая // Актуальные проблемы Европы / РАН. ИНИОН. – Москва : Наука, 2013. – №4. – С. 10-38.
- 58 Национализм и популизм в Восточной Европе: сб. науч. тр. / отв. ред. Ю.И. Игрицкий. – Москва : Эксмо, 2007. – 176 с.
- 59 Протокол против незаконного ввоза мигрантов по суше, морю и воздуху, дополняющий Конвенцию Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/protocol2.shtml. – Дата доступа: 25.03.2021.
- 60 Войников, В. В. Правовое регулирование Европейского пространства свободы, безопасности и правосудия: монография / В. В. Войников. – Санкт-Петербург : Издательство СПбГУ, 2013. – 397 с.
- 61 Ионцев, В. А. Международная миграция населения: теория и история изучения / В.А Ионцев. – Москва : Наука, 2008. – 220 с.
- 62 <https://cyberleninka.ru/article/n/natsionalizm-v-rol-i-ideologii>